

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra systematické teologie a filosofie

Rudolf Koch

Rozumová reflexe víry v teologii

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Dr. theol. Ondřej Salvét

Praha 2023

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne

Rudolf Koch

Bibliografická citace

Rozumová reflexe víry v teologii [rukopis] : bakalářská práce / Rudolf Koch ; vedoucí práce: Ondřej Salvét. -- Praha, 2023. -- s. 39.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá teologickou reflexí nauky o poznání křesťanské víry. Pravé poznání je možné pouze s porozuměním filosofického rozumu, se kterým je víra ve vzájemném vztahu. Rozumové myšlení má svůj původ v řecko-římské moudrosti doby antiky. Cílem práce je popis teologických nauk, které se zabývají hledáním pravdy od doby starověké filosofie. Sapienciální knihy Starého zákona popisují v podobě rozlišování jednotu mezi poznáním víry a rozumovým poznáním pravdy člověka. Plnost pravdy byla v dokonalosti zjevená v radostné zvěsti o Ježíši a je přístupná pouze ve světle víry. Hlavními prameny víry jsou svědectví rané doby křesťanství a vznik formulace vyznání víry. Encyklika Fides et ratio, která je primárním zdrojem této práce, spojuje filosofii s teologií. Studium filosofie je podstatnou součástí teologie a společně se podporují při hledání pravdy. Dnešní teologická reflexe zdůrazňuje důležité aspekty v otázkách o poznání podstaty člověka a smyslu života. Tato pravda je dostupná pouze při hledání Boha, které je vrcholem každé teologické reflexe.

Klíčová slova

Slovo, Ježíš, rozum, víra, pravda, filosofie, encyklika

Abstract

The bachelor's thesis deals with theological reflection on the doctrine of the knowledge of the Christian faith. True knowledge is possible only with an understanding of the philosophical reason with which faith is interrelated. Reasonable thinking has its origins in the Greco-Roman wisdom of antiquity. The aim of the thesis is to describe theological teachings that deal with the search for truth from the time of ancient philosophy. The ancient books of the Old Testament describe, in the form of a distinction, the unity between the knowledge of faith and the intellectual knowledge of human truth. The fullness of truth has been perfected in the good news of Jesus and is accessible only in the light of faith. The main sources of faith are the testimonies of early christianity and the origin of the formulation of the confession of faith. The encyclical Fides et ratio, which is the primary source of this work, combines philosophy with theology. The study of philosophy is an essential part of theology and together they support the search for truth. Today's theological reflection emphasizes important aspects in matters of understanding the nature of man and the meaning of life. This truth is available only in the search for God, which is the culmination of every theological reflection.

Keywords

Word, Jesus, reason, faith, truth, philosophy, encyclical

Počet znaků (včetně mezer): 94 632

Obsah

Úvod	5
1 Hledání pravdy.....	7
1.1 Hledání pravdy podle víry	8
2 Raná doba křesťanství	12
2.1 Filosofické směry řecko-římské.....	14
2.1.1 Sokrates a stoicismus.....	14
2.1.2 Platón a platonismus	16
2.1.3 Aristoteles a aristotelismus	18
2.2 Mudroslovná literatura.....	19
2.2.1 Kniha Přísloví.....	21
2.2.2 Kniha Moudrosti	22
2.3 Vyznání víry.....	24
2.3.1 Apoštolské vyznání víry.....	25
2.3.2 Nicejsko-konstantinopolské vyznání víry.....	27
3 Dnešní kontext víry.....	31
3.1 Setkání víry a rozumu	32
3.2 Plnost pravdy v Ježíši Kristu	34
3.2.1 Tajemství vtěleného slova	36
3.2.2 Vzkříšení.....	38
Závěr	43
Seznam použité literatury:	44

Úvod

Bakalářská práce se zabývá teologickou reflexí nauky o poznání křesťanské víry. Primárním pramenem této práce je encyklika *Fides et ratio*. Tato encyklika spojuje filosofii jako vědu s teologií a představuje základy. Vede k tomu, aby se k víře přistupovalo podle pravých a původních hodnot. Jan Pavel II. se v encyklice z roku 1998 věnuje důležitému vztahu mezi vírou a rozumem. Pravé poznání je možné pouze s porozuměním filosofického rozumu, se kterým je víra ve vzájemném vztahu. Studium filosofie je podstatnou součástí teologických nauk a společně se podporují při hledání pravdy. Hlavními prameny z encykliky jsou druhá a třetí kapitola. V těchto kapitolách jsou představeny podoby hledání pravdy, které měly vliv při rozvoji nauky o víře. Druhá kapitola encykliky poskytuje pohled na vzájemný vztah mezi rozumovým poznáním a vírou. Moudrost a pravda je přítomna pouze ve víře v Boha. Pramenem pro hledání pravdy o člověku, světě a Bohu je moudrost Písma svatého. Třetí kapitola encykliky představuje helenistickou filosofii jako všeobecné vzdělání ve společnosti, ve které vznikala první nauka o víře. Filosofie antiky byla zaměřena na způsoby hledání pravdy a moudrosti na základě rozumového myšlení. Filosofické nauky vznikaly nezávisle na pravdě víry, ale přesto byly předchůdcem v otázkách o životě člověka, o Bohu a jeho vztahu k existenci světa.

V první kapitole této práce jsou hlavními tématy hledání filosofické pravdy a hledání pravdy podle víry. Jak spolu souvisí pravda a víra? Pravda je centralizujícím pojmem pro každou odbornou vědu a projevuje se v každém člověku. Filosofický přístup vychází z rozumového myšlení člověka, které je pro nauku o víře důležitým předpokladem. Základní normou pro křesťanskou nauku je víra. Téma se zaměřuje na vztah mezi vírou a mezi rozumovým poznáním a směřuje k otázce: Jaký je vzájemný vztah mezi filosofií a teologií?

Druhá kapitola této práce je rozdělena na tři části. Představuje ranou dobu křesťanství jako nejdůležitější moment, kdy nastává setkání antické filosofie a křesťanské nauky. Encyklika reaguje na kontext doby a konstatuje, že nauka o víře vznikla v závislosti na řecko-římské filosofii, a také s přispěním vlivu mudroslovné literatury. Cílem kapitoly je popis hlavních filosofických škol z období antiky. První část se vztahuje na historicky významné proudy filosofie helénismu. Ve druhé části je rozumové poznání a poznání víry charakterizováno v závislosti na vnímání pravdy podle mudroslovné literatury. Ve třetí části je tématem průběh vzniku prvotní teologie a uvedení souboru základních pravd víry,

na kterých je postavena nauka o víře. Tato část zahrnuje historicky významné definování vyznání víry, které má podobu křesťanské filosofie a představuje nejdůležitější pravdy obsažené v Písmu svatém.

Třetí kapitola práce je zaměřena na dnešní kontext víry. Dnešní teologická reflexe zdůrazňuje důležité aspekty v otázkách o poznání podstaty člověka a smyslu života. Tato pravda je dostupná pouze při hledání Boha, který je vrcholem každé teologické reflexe. Úkol teologie směřuje k zásadní otázce: Jakým způsobem teologicky interpretovat pravdu o víře, aby byla zachována víra podle původního vzoru z doby apoštolské i v dnešní době? V práci se tato náplň uplatňuje v nauce fundamentální teologie. Teologicky obhájit důvody pro víru a v principu využívat vztah mezi vírou a filosofickým myšlením. Ve druhé části se téma věnuje setkání mezi vírou a rozumem. Definice filosofického rozumu, křesťanské víry a subjektivní pojetí nauky vznikly odděleně, přesto mají společně důležitou úlohu pro rozlišování a nalezení pravdy. Zdůvodnění víry není v protikladu k rozumu, stojí samostatně a společně jsou předpokladem existence člověka a teologie jako vědy.

Třetí část kapitoly představuje plnost pravdy, která je v Ježíši. Teologie nachází pravdu v radostné zvěsti jako nejdůležitější podstatě o člověku a smyslu života. Každá teologická reflexe je možná jedině skrze poznání pravdy o Božím Synu. Hlavní téma se věnuje otázkám: Jaké jsou metodické principy pro teologickou reflexi o člověku a víře v Boha? Vtělení Slova představuje jakýsi střed, na němž závisí veškerá křesťanská teologie. Boží slovo je výrazem pro Boží vůli a je pojmem pro Boží moudrost. Vtělení Božího Syna přesahuje veškeré filosofické myšlení a teologické nauky podle Božího slova dokazují, že vzkříšení je zdrojem víry, smyslem života, vrcholem radostné zvěsti, spásou a dokazuje pravý smysl posledních věcí člověka.

Cílem práce je nalézt základní přístupy pro reflexi víry, předmětné definice a přístup ke vzájemnému vztahu mezi filosofií helénismu, mudroslovné literatury a nauky o víře, jak je interpretují teologické nauky. Můj cíl směřuje ke snaze interpretovat přístup k těmto hodnotám, jak je představuje encyklika *Fides et ratio*. Cílem je náležitě prezentovat základy křesťanské filosofie a v rámci teologických nauk definovat víru podle správně zvoleného přístupu. Práce má reagovat na vybrané kapitoly z encykliky, které představují výchozí hodnoty, které ovlivnily vznik nauky o víře, jejichž hodnoty jsou důležitou součástí dnešního kontextu víry.

1 Hledání pravdy

Při studiu filosofických nauk je jedním z prvořadých směrů intelektuální rozvoj, který se vyvíjel na evropské půdě. Vznikalo základní vědění s obecně definovanou etymologií jednotlivých nauk o světě a byly tím vytvořeny první základy odborných věd. Vznikaly filosofické nauky s různým zaměřením, kdy v důsledku přejímání nauk vznikalo mnoho škol. Filosofická pravda je centralizující pojem, ve kterém se odlišné definice pojmů podřizují rozumovým přístupům a kritice relativní pravdy. Lidská osoba je ve svém mravním jednání, je-li podle svobodné a správné vůle, vydaná směrem na cestě ke štěstí a k dokonalosti. Všechny způsoby tázání se na smysl a cíl života mají společné výchozí přesvědčení, kterým je touha hledat a nalézt pravdu. Respektování pravdy vyžaduje morální povinnost ji přijmout. Takto pojaté vědění bylo moudrostí se specifickým zaměřením o původu, důvodu, smyslu a cíli veškerého bytí. Moudrost tedy není znalost jednotlivých definic. „*Moudrost není ani vědomí konkrétního chování jako je schopnost, způsob chování, vystupování, pravidla vystupování a hodnocení společenského života, ale je vědění všeobecného, přesahující cíle konání a jejich smysl či cíle a důvody lidského života; moudrost určuje duchovně-morální, morálně-etický základní přístup člověka.*“¹ Tímto způsobem se seskupovaly moudrosti a společná snaha myslitelů vytvářela myšlenkové systémy. Encyklika *Fides et ratio* v článku č. 27 zdůrazňuje, že hledání pravdy se svým specifickým způsobem dotýká každého člověka: „*Mimo filosofické systémy jsou však i jiné formy vyjádření, jimiž se člověk snaží dát formu své ‚filosofii‘: jde přitom o osobní přesvědčení nebo zkušenosti, o rodinné a kulturní tradice nebo o vlastní životní cesty, na nichž se člověk svěříje autoritě nějakého učitele.*“² Každý člověk je jistým způsobem filosof. Již v úvodu encykliky jsou hlavním zaměřením různé cesty hledání, které se postupně setkávaly s pravdou: „*Různými způsoby a formami filosofie ukazuje, že touha po pravdě patří k samé přirozenosti člověka.*“³ Podle smyslu vlastní existence je každý jednotlivý člověk jistým způsobem hledající pravdy své existence, ve které interpretuje svou osobní situaci a řídí své jednání. Celý úvod encykliky chce vyjádřit základní

¹ ULFIG, Alexander. *Lexikon der philosophischen Begriffe*. Köln: Komet Verlag, 2003. s. 466 (překlad vlastní).

² JAN PAVEL II. *Encyklika Fides et ratio, o vztazích mezi vírou a rozumem z 14. září 1998*. Praha: České katolické nakladatelství Zvon, 1999. čl. 27.

³ JAN PAVEL II. *Encyklika Fides et ratio, o vztazích mezi vírou a rozumem z 14. září 1998*, čl. 3.

předpoklad pravdy slovy: „Poznej sám sebe.“ Vznikem společenských filosofických institucí se souborem tvrzení s požadavkem pravdy byly formulované nauky předávány z generace na generaci. Encyklika se v tomto ohledu obrací na přirozenou vlastnost člověka, která ho na cestě hledání doprovází: „*Člověk, ten, kdo hledá pravdu, je ten, který žije v důvěře k druhému.*“⁴ Osobní dospívání a zrání je formou získávání poznání v dané společnosti, na základě zkušenosti a myšlení je vírou a životem předkládaná pravda, kterou se do společnosti zapojuje. Důležitou úlohu má ve filosofii hermeneutika, umění porozumět a vyložit. „*Někdy může být dokonce středem filosofie.*“⁵ Myšlení jednotlivých filosofických systémů vznikla na základě určitého předmětu a v určité době. Metodický postup popisu jednotlivých částí filosofie dokazuje, že každý jednotlivý předmět nauky má vždy zvláštní vědecké zaměření. „*Filosofii jako oblast lidského zkoumání a vědění tedy nelze od speciálních věd odlišit určením jejího předmětu.*“⁶ Základní charakteristikou ve zkoumání skutečností světa, člověka i toho, co člověka přesahuje, je každá filosofická metoda v určeném předmětu nadřazena každé speciální vědě. Tento charakter je ve své hodnotě připsán náboženským a filosofickým naukám. Antická filosofie je vůči křesťanské nauce předchůdcem a v mnoha ohledech i vzorem. Teologie se však ve své podstatě rozvíjí na základě víry, kterou nemohly poznat ani nejnámennější antické filosofie.

1.1 Hledání pravdy podle víry

V době pokročilého rozvoje antického filosofického poznání se zájmem o základní pravdy o člověku a jeho existenci a společně se vznikem abstraktních věd, vzniká zcela nový typ poznání. Základní normou pro křesťanskou nauku je víra. Křesťanská víra je založená na předmětu, která ve srovnání s rozumovým poznáním v pohledu filosofie nemá účel formulovat přesné definice, které mají obhajovat hodnocenou pravdu. Přesto se jedná o způsob rozumového poznání, které má pevně určenou podstatu. Křesťanská nauka se od počátku vyvíjela s vědomím identity a s cílem obhájit věřenou pravdu. Od počátku rozvoje se apologie projevovala v době, kdy musela své důvody poznání prokazovat v dialogu

⁴ JAN PAVEL II. *Encyklika Fides et ratio, o vztazích mezi vírou a rozumem z 14. září 1998*, čl. 31.

⁵ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007. s. 19.

⁶ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*, s. 20.

s kulturou dané doby. Antropologicky je hlavní podstatou víry hledání pravdy a touha získat pravé poznání. Tím je plně závislá na rozumovém myšlení a je také v souladu s filosofickou rozumovou kritikou, se vztahem k druhým lidem a společnosti. Křesťanská nauka byla od počátku založená na obsahu předávané pravdy, která byla svědectvím hodného uznání za pravdivé. Vznik křesťanské nauky o základech víry vychází z předávaného svědectví učedníků, kteří hledali a šířili novou náboženskou víru v Boha, která se v pozdější době stala teologickou naukou. „Z etymologického hlediska (*Theos: Bůh, logos: promluva*) znamená ‚teologie‘ tolik, co ‚nauka o Bohu‘, avšak tento odborný technický význam slova zavedli až křesťané.“⁷

Víra je akt, odevzdání se Bohu, celým svým životem. Vzniká tím náboženská podmínka, která člověka zavazuje k závislosti na poslušnosti vůči závazkům ve společenství podle svědectví a přizpůsobení svého života. Ústřední význam má vyznávání víry, které vychází ze starozákonní víry se zaměřením na slovo amen. „V hebrejštině má ‚amen‘ stejný kořen jako slovo ‚věřit‘.“⁸ Starozákonní smysl víry vyjadřuje správný vztah člověka k Bohu a jeho zjeveným slovům, které odkazují na všeobecný způsob přijetí s významem: „(...) důvěry, naděje, lásky, naslouchání, poznání, službou a následováním (...).“⁹ Terminologie hebrejského slova amen znamená: Ano je tomu tak; Tak tomu má být. V Písmu svatém je vzorem a otcem věřících praotec Abrahám. Při každé zkoušce uposlechl Boží výzvy, uvěřil a stal se vzorem poslušnosti. Víra je svobodným a osobním souhlasem s pravdou, kterou je Bůh sám. „Abrahám tak uskutečňuje definici víry, jak ji podává list Židům: ‚Víra je podstata toho, v co doufáme, je přesvědčení o věcech, které nevidíme‘ (Žid 11,1).“¹⁰ Starozákonní víra se projevuje v této podobě různými způsoby, jak je interpretována v Písmu svatém. Překlad hebrejské definice víry dává slovu význam, který má významné starozákonní kořeny. Terminologie hebrejských slov v překladu znamená: emet–víra, stabilita, poctivost, pravda; emunah–penost, „spolehlivost, věrnost“.¹¹ Z pohledu celé historie starozákonního lidu byli praotec Mojžíš a král David vzorem pevné a pravé víry, a touto zásluhou

⁷ TORRELL, Jean–Piere. *Fenomén „katolické teologie“*. Praha: nakladatelství Krystal OP, 2013. s. 23.

⁸ *Katechismus katolické církve*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. KKC 1062.

⁹ KASPER, Walter. *Lexikon für Theologie und Kirche*, č. 4. Freiburg: Verlag Herder, 2006. s. 668 (překlad vlastní).

¹⁰ KKC 146.

¹¹ KKC 1062.

byli nazváni skálou víry. Byli příkladem a pevným základem, na kterém se rozvíjela věrnost lidu a jednotná pravda ve znamení víry v Boha. Podle starozákonního svědectví Nátana k Davidovi se formulace pravé víry uskutečnila podle Božího plánu. Byla záchranou a skrze její přijetí se jako zaručená naplňovala v královské vládě Davida. Ve druhé knize Samuelova v kapitole 7 verši 16 je forma královské vlády záchranou a naplněním Boží vůle, která má hodnotu pravé víry: „¹⁶*Tvůj dům a tvé království budou před tebou trvat navěky, tvůj trůn bude navěky upevněn.*“¹² V duchu starozákonní pevné víry se silným vlivem rozvíjelo chápání víry v křesťanské nauce. Ve srovnání s Abrahámem je v Novém zákoně otcem víry označen vzor pro nastávající křesťanskou víru v Mt 16,18: „*A já ti pravím, že ty jsi Petr; a na této skále zbuduji svou církev a brány pekla jí nepřemohou.*“¹³ „*Petr je tedy zakladatelem, duchovním otcem té víry, kterou Ježíš přijímá jako pravověrnou.*“¹⁴ Víra jako podstata naděje a věci, které nejsou vidět podle Žid 11,1, je určena učedníkům a všem věřícím jako hlavní učitel všeobecné víry. „*Víra se zde radikálním způsobem teologicky vztahuje na Boha jako na základ a obsah víry a zároveň je považována za cíl radikálního sebeodevzdání člověka.*“¹⁵

Pravé porozumění víry je podstatou a zdrojem naděje. Petr popisuje základní prvotní křesťanskou nauku, která vychází z obsahu víry a naděje, v 1 Petr 3,15: „*Buďte vždy připraveni dát odpověď každému, kdo by vás vyslyšel o naději, (...).*“¹⁶ „*Víra musí umět odpovědět na otázky každého člověka (apo-logia) ohledně důvodu naší naděje (logos) (srov. 1 Petr 3,15).*“¹⁷ Víra je v křesťanství na rozdíl od naděje pouze jedna, víra v jediného Boha. Bůh je podstatou a předmětem křesťanské víry. Ježíšovi učedníci předávali víru v Boha Otce, která vymezuje naději v očekávání přítomných, budoucích a posledních věcí člověka. „*Ještě dříve, než se teologie stala souborem úsudků, uspořádaných dostatečně systematicky na to, aby si zasloužila název vědění, ba ještě dříve, než se jí dostalo názvu teologie, existovala už v nejrůznějších podobách jakožto spontánní reflexe.*“¹⁸ Již při

¹² BIBLE. *Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih) Český ekumenický překlad.* Praha: Česká biblická společnost, 2007. 2 Sam 7,16.

¹³ Mt 16, 18.

¹⁴ MRÁZEK, Jiří. *Evangelium podle Matouše.* Praha: Centrum biblických studií AV ČR a UK v Praze ve spolupráci s Českou biblickou společností, 2011. s. 285.

¹⁵ WALDENFELS, Hans. *Kontextová fundamentální teologie.* Praha: Vyšehrad, 2000, s. 374.

¹⁶ 1 Petr 3,15.

¹⁷ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Hermeneutika mystéria: struktury myšlení v dogmatické teologii.* 2. vyd. Praha: Krystal OP, 2010. Teologie (Karmelitánské nakladatelství: Krystal OP). s. 195.

¹⁸ TORRELL, Jean-Piere. *Fenomén „katolické teologie“,* s. 27.

pohledu na základní formulaci víry je zřejmé, že se vzájemně propojují různé formy křesťanského myšlení, které se stává křesťanskou filosofií. Otázka o důvodu křesťanské naděje v 1 Petr 3,15 dává důvod lidskému slovu, předává pravdu rozpoznatelnou s filosofií, která se projevuje v určité historické době, projevuje určitou kulturu a sděluje se na základě pevně dané struktury myšlení. Racionalita specifického charakteru o obsahu víry (fides quae) podle Žid 11,1 přesahuje lidské formy teologie a její metodologie tím, že Bůh přesahuje lidskou vnímavost i chápání. Člověk je v oblasti víry vztažen do přítomnosti Boha a je adresátem Boží vůle, která je tajemstvím víry. Bůh je mystériem a v teologii se zakládá na racionálním vyložení této pravdy. Ježíšův život a víra učedníků přinesli do světa pravdu, která konečným způsobem potvrzuje identitu Trojjediného Boha. Ježíšův život přinesl církvi eschatologickou pravdu, že Bůh svět stvořil, Syn spasil a Duch svatý posvětil. Celé Ježíšovo zvěstování se šířilo v době, kdy filosofické myšlení Boha podle pravdy nepoznalo. Vznikající křesťanství přineslo k této tématice důvod tvrzení: Snažím se pochopit, abych uvěřil.

2 Raná doba křesťanství

Encyklika *Fides et ratio* představuje nejdůležitější moment setkání hlubokého hledání pravdy a poznání skrze víru v období prvokřesťanského působení. Ve 3. kapitole reaguje na prostředí ovlivněné antickou filosofií. Tato skutečnost je v encyklice vyjádřena jako historická skutečnost a pro teologickou reflexi je nezbytný popis kontextu doby a existence hlavních filosofických proudů doby.

Pro popis rané doby křesťanství je důležité poznání geografického území, historických a kulturních veličin, které poskytují pohled na kontext této doby. Základním pramenem pro popis existence a života prvotního křesťanského společenství jsou kanonické spisy Nového zákona, Skutky apoštolů a Pavlovy listy. O prvotním impulsu vedoucímu ke vzniku křesťanského společenství pojednávají všechna čtyři evangelia. Ježíš povolával učedníky, aby následovali jeho příkladu a pověřil je zvěstovat radostnou zvěst. Tyto historické události mají svůj počátek v blízkosti Galilejského jezera, které se nachází na území Palestiny. Prvotní formace křesťanství je situována na území jižně od Galileje, kde Ježíš převážně působil v Judsku, Samařsku a Idumeji. „*Území Judska a Samařska bylo od roku 6 n. l. spravováno prokurátorem a náleželo do provincie Sýrie.*“¹⁹ Území Palestiny bylo pod správou nadvlády římského císařství, které bylo řízené vládou krále provincie. „*Prvním mezi vládci v Palestině byl Herodes (37–4 př. n. l.), zakladatel dynastie a král nad Judejí, Samařskem, Galilejí a Batanií, který byl označován za Heroda Velikého.*“²⁰ Byl králem závislým na římském císaři Tiberiovi, se kterým pevně spolupracoval a silně podporoval helenizaci Palestiny. Významné bylo zřízení staveb a přestavba stávajících chrámů podle stylu helenistických a císařských zvyklostí. Velký význam měla řecká helenizace zavedená Alexandrem Velikým, která se stala nástrojem římské urbanizace důležitých území říše. Řecká kultura umožňovala náboženský život na území celé říše. Ve velkých městech se nacházelo mnoho náboženských a filosofických škol. Jedno z největších center bylo v Římě a pro ranou dobu křesťanskou je významné město Antiochie, které bylo centrem helenistické kultury. „*Antiochie jako první obec křesťanů z pohanství a*

¹⁹ RYŠKOVÁ, Mireia. *Doba Ježíše Nazaretského: historicko-teologický úvod do Nového zákona*. Praha: Karolinum, 2008. s. 34.

²⁰ ÖHLER, Markus. *Geschichte des frühen Christentums*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2018. s. 26 (překlad vlastní).

jako křesťanské misijní středisko zaujala na začátku významné postavení.“²¹ Místní obec byla prvním pevným vzorem pro vznikající obce. Náboženské společenství bylo zde poprvé nazvané jako křesťané, a tímto důvodem je považované za kolébkou křesťanství. Město bylo výchozím misijním stanovištěm v době působení Pavla, který prosazoval šíření křesťanství mezi pohany a činností dosáhl značného rozšíření na území Malé Asie, Řecka a Říma.

Římská říše vynikala vůči křesťanství jako významná kultura existující přes staletí. Římská republika byla politické a společenské zřízení státu a je možné ji charakterizovat významnými historickými událostmi. Římská říše má svůj počátek v 8. stol. př. n. l. Datuje se od založení hlavního města Říma jako 1. italský stát. Město bylo obýváno různými národy s jejich kulturami a bylo důležitým politickým a náboženským centrem římského území. „*Kultura vznikala a rozvíjela se vlivem národů a etnik, které na území působily.*“²² V politické sféře se rozvíjeli samostatně, avšak v návaznosti na instituce starověkého Řecka. Významným bodem vzniku římské republiky nastal v roce 450 př. n. l., kdy došlo k sepsání zákona dvanácti desek, kdy bylo poprvé písemně zaznamenáno zvykové a procesní právo. Důležité ústřední místo představovalo Forum Romanum, kde se uskutečňovala politická, náboženská a společenská setkání. Státní správa byla platná i v době vzniku Římské říše roku 27 př. n. l. a trvala až do zániku říše roku 395 n. l. Říše zvaná Imperium Romanum bylo jedno z nejrozsáhlejších území v dějinách Evropy. „*Název říši udělil nástupce Caesara, císař Octavian Augustus*“²³. Jeho vláda trvala od roku 27 př. n. l. do roku 14 n. l., přinesla blahobyt a prospěch a spočívala především v ochraně míru a před chaosem. Podporovaná byla kultura, hospodářství, urbanizace a provincializace říše. Pro teologický a filosofický život společnosti nastalo blaho v podpoře a rozšíření řecko-římské kultury. Expanze kultur silně ovlivnila všechny instituce na obývaném území. „*Předpokladem pro tento rozvoj byl helénismus, který se od 4. stol. př. n. l. stal novou světovou kulturou, ve kterém také vznikl Nový zákon.*“²⁴ Všichni novozákonní pisatelé mluvili a psali řecky. Řečtina byla jazykem celého světa.

²¹ FRANZEN, August, FRÖHLICH, Roland, SMÉKAL Bedřich. *Malé dějiny církve*. 3., dopl. a rozš. vyd. Přeložil Marta RYNEŠOVÁ. V Kostelním Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006. s. 26.

²² Pozn.: Příkladem jsou Etruskové. Etruské písmo se později vyvinulo v latinkou abecedu.

²³ Pozn.: Titul Augustus v překladu znamená vznešený a byl senátem udělen císaři Octavianovi.

²⁴ SCHNELLE, Udo. *Die ersten 100 Jahre des Christentums*. 2. Auflage. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2015. s. 29 (překlad vlastní).

Helénská kultura přinesla nejen novou kulturu a životní styl vyjádřený řeckým jazykem, ale prosadila také vzdělání, vědu, umění, religiozitu a filosofii. Řecké vlivy se staly základem všeobecné vzdělanosti. Byla to pobřežní města a obchodní centra, nejprve v řeckých koloniích v Malé Asii, pak Itálii, a teprve potom na pobřeží vlasti, především v Athénách, kde se filosofické a vědecké myšlení probudilo nejvíce. Řecká filosofie je v podstatě předchůdcem filosofie římské a společně zabírají období celého jednoho tisíciletí s počátkem v polovině 6. stol. př. n. l. až do poloviny 6. stol. n. l. „*Dobyvačnou politikou Alexandra Velikého (333-323 př. n. l.) se helénismus jako společenskopolitický a kulturní fenomén rozšířil do celé středomořské oblasti včetně Palestiny.*“²⁵ Svým charakterem obohatil celou Římskou říši a nástup Imperium Romanum nezpůsobil její zánik. V 1. stol. př. n. l. se řecké území stalo významnou východní provincií Římské říše. „*V politickém ohledu Řecko jen vyměnilo jednu cizí nadvládu za jinou, z nadvlády makedonské přešlo pod vládu Římanů.*“²⁶ V Řecku se život příliš nezměnil a řecký duch zůstal příkladem hodným následování. Řecká vzdělanost se stala vedle křesťanství druhým základním pilířem evropské kultury.

2.1 Filosofické směry řecko-římské

V helénsko-římském světě se filosofie antiky stále více stávala součástí běžného vzdělání. „*Bůh a zdařilý život jsou hlavním tématem filosofie antiky i teologie.*“²⁷ Nauky směřovaly k podobě, která uspokojovala náboženské i lidské potřeby. Etický postoj byl spojován s tendencí uctívat a sjednotit se s bohem. Postoje se mezi sebou podřizovaly a vznik novoplatonismu přinesl syntézu etické existence náboženství, ve které má filosofie plnohodnotný význam.

2.1.1 Sokrates a stoicismus

Dochované informace potvrzují, že Sokrates žil v letech 470–399 př. n. l. v Athénách. Jeho nový způsob vyučování provozoval v athénských ulicích a na náměstích. Výuku tvořil rozhovor, který měl podobu hry otázek a odpovědí. „*Začínal zpravidla nevinnými otázkami, které stále prohluboval, a polevil, dokud*

²⁵ RYŠKOVÁ, Mireia. *Doba Ježíše Nazaretského: historicko-teologický úvod do Nového zákona*, s. 13.

²⁶ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Vyd 8., V KNA 2. Přeložil Miroslav PETŘÍČEK, přeložil Petr REZEK, přeložil Karel ŠPRUNK. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007. s. 145.

²⁷ ÖHLER, Markus. *Geschichte des frühen Christentums*, s. 45 (překlad vlastní).

*nepřivedl rozhovor k obecným filosofickým otázkám jako: Co je zdatnost?*²⁸ Jak se dobereme pravdy? Zpravidla bylo cílem přivést partnera k přiznání svého nevědění. O filosofii Sokrata se písemné záznamy nedochovaly, jediné zprávy jsou zachované v dílech jeho následovníků. Sokratovská dialektická metoda získávání poznatků vychází ze zpětného usuzování, kterým v otázkách dospíval k poučení vedoucímu ke znalostem, které činí lidi dokonalými a odhaluje pravdu. Dialektika byla zaměřená na to, aby člověk jednal správně a věděl, co je v životě dobré. „*Sókrates byl hluboce přesvědčen o hodnotě duše ve smyslu přemýšlení a subjektu svobodné vůle, a jasně viděl, jak velký je význam poznání, skutečné moudrosti, když se člověk o duši řádně stará.*“²⁹ Hlavním předpokladem bylo rozumové uvažování totožné se zdatností, tedy s ctnostmi. Nevědomost je opakem sebepoznání, které přivádí k poznání mravní ubohosti a k touze hledat mravní ideál. Sokratova nauka byla silně nábožensky zaměřená, měla podobu odpovídající dobovému polyteismu. Přítomnost bohů je pro člověka důvodem zakládat na náboženských povinnostech, protože bohové vidí a vědí vše. Bylo mnoho Sokratových následovníků, kteří se zaměřili na oblast dialektiky a racionalistické kritiky o otázkách původu bytí a moudrosti.

Stoická filosofie byla založena Zenonem z Kitia. Zenon žil mezi léty 340–260 př. n. l. a předpokládá se, že byl zřejmě řecko-orientálního původu. Je jedním z nejstarších představitelů této starořecké filosofické školy. Název Stoikové byl odvozen od jedné veřejné budovy v Athénách, zvané Stoa Poikilé. Ve stoicismu se nauka rozděluje na logiku, fyziku a etiku. Logika má své kořeny v základech Aristotela. Řídí se pravidly rétoriky, umění mluvit monologicky a na dialektiku, která je uměním mluvit a myslet s ostatními, tedy dialogicky. Fyzika je zaměřená na existenci a princip světa. Monistická nauka zdůrazňuje, že existuje jen jeden poslední princip. Celému stvořenému vesmíru připisovaly zákonitost, která je vůči světu imanentní. Za řídicí princip považovali ducha (pneuma), smysl (logos), duši, prozřetelnost nebo také boha. Tato nauka je monisticky panteistická. Bůh je nedosažitelný, působí v celém stvořeném bytí a bůh je bytí samo. Bůh je řídicí silou a člověk skrze stvořené bytí hledá svůj životní cíl. Oblast etiky se rozvíjí ze souladu s přírodou a z božské zákonitosti. Ctnosti byly považované za nejdůležitější

²⁸ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*, s. 112.

²⁹ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*, s. 149.

podstatu života a za jediné dobro. Byly odděleny špatné, nerozumné vlastnosti a lhostejné, tedy život, práce, zdraví a další, které mají hodnoty afektů neboli vášní. Cíl ctností je dosažen po překonání vášní, od kterých je duše osvobozena. Tento stav stoikové nazývají zbavenost vášní. Stoikové byli také významní tím, že vnášejí do společnosti zcela nový postoj spravedlnosti v oblasti humanismu a kosmopolitismu. V politické a společenské struktuře bylo požadavkem vývoj občanského a římského práva.

2.1.2 Platón a platonismus

Platón se narodil v jedné z předních athénských rodin a žil v letech 427–347 př. n. l. Byl žákem slavného filosofa Sokrata, který svou naukou ovlivnil Platónův život. Roku 387 př. n. l. otevřel ve své zahradě v Athénách školu zvanou Akademie. O Platónově nauce byly dochovány spisy, které dokládají jeho filosofii, kterou při svém působení vykládal ústně. Díla mají formu dialogu. Platónský dialog se pro výklad filosofie později stal vzorem pro Řeky, Římany, Evropany a stal se částí světové literatury. Kromě kritických závěrů o již známé filosofii se zaměřoval na metody filosofování. „*Mezi nauku o idejích patří ideje o poznání, který je možný jen tomu, kdo má filosofický pud; Erós je princip pro pravé poznání, pro přístup k nahlédnutí na ideje (nauka o idejích).*“³⁰ Principem je přejít od smyslového k duchovnímu. To znamená povznést člověka smrtelného k nesmrtelnosti. Pozvednutí duše může znamenat poznání bytí, které je v Platónově filosofii naukou o světě idejí „(z řečtiny ‚předobraz‘, ‚forma‘, ‚formy‘, ‚pojmy‘, ‚ideje‘)“³¹. V této nauce se poznání soustředí na svět, svět stínů či idejí, které existují jako nepomíjející pravzory, přičemž jednotlivé věci jsou ve světě pomíjivé. Téma není uzavřené, většinou Platón užíval pro uchopení neproniknutelného formu mýtu.

Platónova etika je zaměřená na nauku o duši člověka a popisuje její tři části: myšlení, vůli a žádostivost. Myšlení má své sídlo v hlavě, žádostivost v podbříšku a cit v hrudi. Myšlení je jedinou částí duše, která je nesmrtelná. Nesmrtelná duše nemá počátek ani konec a je svou podstatou stejná duši světa. Duše člověka na způsob reinkarnace putuje z života do života. Etika vznikla na základě spojení ideje nejvyššího dobra s názorem, že se člověk podílí nesmrtelnou duší tak, že si osvojí

³⁰ ULFIG, Alexander. *Lexikon der philosophischen Begriffe*, s. 114 (překlad vlastní).

³¹ ULFIG, Alexander. *Lexikon der philosophischen Begriffe*, s. 96 (překlad vlastní).

nejvyšší dobro ctnostným životem. V návaznosti na správné jednání, mravnost a ctnost, rozšiřuje svou nauku o individuálním nejvyšším dobru na správné uspořádání politiky státu. Jedině ideální stát může nabídnout jednotlivcům možnost prospěchu a zachovat svobodu a moudrost. Celé Platónovo dílo je vrcholem řecké filosofie. Poprvé jsou sjednoceny dosavadní racionální nauky, které zaměřuje k víře v převtělování, očištění, vykoupení a s myšlenkou na věčnost.

Platónova filosofie ve 4. stol. př. n. l. pokračovala v Athénské akademii. Počátkem 1. stol. př. n. l. vzešlo nové hnutí, které pokračovalo až do 3. stol. n. l. Střední Platonici věřili, že člověk může pomocí rozumového poznání a ctnostným životem poznat boží vůli. Mnohem významněji se platonismus projevil v období novoplatonismu, jehož existence je datována od 2. stol. př. n. l. do 6. stol. n. l. Zakladatelem byl Ammónios Sakkás, o kterém se nic nedochovalo. Původním centrem novoplatonismu byla platónská akademie v Athénách a následně také v Římě. Novoplatónský systém vytvořil jeho žák Plótínos a vznikl až počátkem našeho letopočtu. Na konci antiky se filosofické myšlení muselo z eklektického systému přizpůsobit a vytvořilo základní systematické principy. Eklekticismus není přímo platónskou školou a existoval také samostatně. Vznikl na základě přibližování a míšení škol v době, kdy se řecké, římské a orientální kultury spolu spojovaly. Římské školy přejímaly nauky a prozkoumávaly, která nauka je vhodná; „(z řečtiny *eklegein*, ‚vybírat‘)“³². Z řecké filosofie si vybíraly nikoliv samoúčelně, ale z pohledu praktické orientace ve světě a ke správnému jednání. Římané si po zvolení a spojení vhodného vytvořili novou jednotnou nauku. Velkou zásluhou a samotným duchem římanství je převedení původně řecké filosofické terminologie do latiny.

Plótínos žil v letech 205–270 n. l. a pocházel z Egypta. Po studiích založil v Římě filosofickou školu, kterou řídil po celý život. „*Plótínos a ostatní novoplatonici se nepovažují, jak již naznačuje jméno jejich systému, za tvůrce nového systému, nýbrž za žáky a vykladače Platóna, jehož dílo chtějí v nezkreslené podobě uvést na místo, které mu podle jejich mínění přísluší.*“³³ Přesto se od základní nauky odchyľují a vycházejí převážně ze stupňovitého sledu všeho jednotlivého, které je odvozeno z jediného posledního prazákladu, do kterého se

³² ULFIG, Alexander. *Lexikon der philosophischen Begriffe*, s. 100 (překlad vlastní).

³³ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*, s. 155.

navrací. Plótínova nauka o božské bytosti, které je Jedno, První, Věčné, Nejvyšší, Dobro, staví konečné božství nad veškeré uchopitelné bytí. Je jedním, mimo všechno myšlení a mimo všechno jsoucí, je nepopsatelný, neuchopitelný a transcendentní. Svět není vytvořen volným aktem boha. Nauka není dualistická, bůh je jen jeden bez mnohosti a dělení a do stvoření nezasahuje. Tím by byla porušena neměnnost boha. Svět pochází od boha vlivem existence principu nutnosti, prvotním principem zůstává boží moc, který jsou podřízeny jsoucnu. Nauka o nejvyšším cíli člověka spočívá v sjednocení duše s bohem. Duše člověka je nesmrtelná a cesta k bohu vede ctnostným duchovním životem do nitra člověka. Tím vzniká nová filosofie, nauka o mystickém sjednocení s božstvím.

„Na konci antiky, již zároveň s počínajícím vzestupem křesťanství a v boji proti němu, se filosofické myšlení naposledy vzepjalo k obsáhlému systému, ve kterém nejsou předcházející myšlenkové proudy spojeny více méně volně eklektickým způsobem, nýbrž systematicky podle jednotných základních principů.“³⁴ Konec novoplatonismu nastal po postupném nátlaku křesťanství a znamenal konec antické filosofie ve východní a osamostatněné polovině Římské říše. Roku 529 n. l. císař Justinián uzavřel athénskou akademii, která existovala od dob Platóna a zakázal vyučování řecké filosofie.

2.1.3 Aristoteles a aristotelismus

Počátek filosofické kariéry v letech 384–322 př. n. l. započal Aristoteles v Platónově Akademii, když přišel do Athén, aby se stal největším Platónovým žákem. *„Filip, král makedonský, který násilně sjednotil Řecko, ho povolal na svůj dvůr, aby převzal výchovu jeho syna Alexandra, později zvaného Veliký.“³⁵ Po nástupu Alexandra ve vládě se Aristoteles vrátil do Athén, kde otevřel svou vlastní filosofickou školu zvanou Lykeion (Lyceum). V Athénách rozvinul rozsáhlou badatelskou a pedagogickou činnost, zaměřil se na literární a přírodní vědu. Nauka je uspořádána na odborné části, ze kterých jsou v tomto výkladu převážně hodnotné nauky o metafyzice a etice.*

V nauce o idejích Aristoteles s Platónem nesouhlasí. Shodu našli v přesvědčení, že mezi poznáním a jsoucnem je shoda a nastává při popisu poznání

³⁴ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*, s. 155.

³⁵ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*, s. 132.

jsoucná. Zajedno si jsou i při popisu obecná, které označují bytostí jsoucná neboli esencí. Aristoteles popisuje nauku o idejích v novém pohledu. Ideje nazývá formy, které jsou pravzory věcí, ale zároveň i cílem a silou, které přivádí látku ke skutečnosti. Teorie o látce a formě tvoří dva principy Aristotelovy metafyziky. Na metafyzickém základě také vzniká aristotelická teologie. Výchozím je forma a látka, které na sebe působí pohybem od věčnosti. Formující síly působí na látku s přirozenou touhou po dobru, tedy božském. Dokonalost Aristoteles připisuje bohu, který je duchem, myšlením a pohybující silou. Bůh je nejdokonalejší a je bytí samo. Metafyzické myšlení nabývá nových rozměrů, jež určuje řecká a latinská terminologie.

V etice se soustřeďuje na člověka, kterého řadí mezi ostatní živé bytosti, ale jeho funkce jsou určeny vyššímu určení. Duševní činnosti připisuje duchu a důvěřuje smyslovému vnímání. Duchu připisuje nesmrtelnost, tedy duch nezaniká s tělem. Za nejvyšší dobro považuje jako každý Řek blaženost. Ctnosti jako nejvyšší formu mravnosti používá Aristoteles pro nauku o dokonalém státě. Člověka označuje jako bytost společenskou, tedy politickou a jeho nauky dosáhly neomylného uznání.

Žáci Aristotela pokračovali s působením, které se označuje za aristotelismus. Prosazovali nauku četnými komentáři ve snaze obnovit její hodnotu. Dosáhli rozšíření nauky převážně školní výukou, psaním děl a pseudoepigrafických spisů. Do hlavní tematiky patřily komentáře Aristotela o logice, rozumu, etice a teorii státu. „*Tím se dostali do školního programu v době císařství.*“³⁶ Mnohé bylo veřejně kritizováno platonismem. Počátkem novoplatonismu ve 2. stol. n. l. se aristotelismus integroval a ztratil veškerou samostatnost.

2.2 Mudroslovná literatura

Obsah 3. kapitoly encykliky *Fides et ratio* se věnuje pozoruhodné souvislosti mezi rozumovým poznáním a poznáním víry v Písmu svatém a především originální teorií poznání v sapienciálních knihách. Hlavním tématem je moudrost již zaniklých kultur. Moudrost a víra Božího lidu je inspirací i pro dnešního čtenáře textů a encyklika v čl. 16 tyto hodnotné myšlenky kultur doporučuje, aby byly: „*(...), bohatých na vnitřně hluboké myšlenky, uváděny znovu do života.*“³⁷

³⁶ ÖHLER, Markus. *Geschichte des frühen Christentums*. s. 45 (překlad vlastní).

³⁷ JAN PAVEL II. *Encyklika Fides et ratio, o vztazích mezi vírou a rozumem z 14. září 1998*, čl. 16.

Kontextuální přístup k sapienciálním knihám Starého zákona se vztahuje na biblické příběhy a jejich významné události na daném území, kde se odehrávaly, včetně historických událostí a panující kultury. „*Biblické dějiny jsou vázány na zemi zaslíbenou Abrahámovi a jeho potomkům, tedy Kanaán či Palestinu v syrsko-palestinské oblasti.*“³⁸ Moudrost vycházející ze zkušeností Božího lidu je obsažena ve dvou hlavních částí kánonu, pěti knihách Mojžíšových a knihách Proroků. Do třetí části Starého zákona jsou řazené Spisy, jejich text nese ducha sapienciální literatury. „*Smyslem všech biblických příběhů je sdělit Boží záměr a přivést posluchače či čtenáře k moudrosti.*“³⁹ Obecně jsou školou Hospodinovy moudrosti a jsou určené pro všechna prostředí všech dob. Symbolickou postavou spojenou s moudrostí Božího lidu je král Šalamoun, o kterém pojednávají počáteční cykly knih 1 Královské a 1 Kronik. Doba vlády Šalamouna je historické období vzniku monarchie, která nastala přibližně v letech 1020–928 př. n. l. Vznik nové královské vlády z volné kmenové konfederace je připisován vladařům Saulovi, Davidovi a jeho synovi a nástupci Šalamounovi. Narativním textem o počátku monarchie a konci teokracie je kniha Samuel. Změna znamenala sjednocení a zlepšení stavu království, které nastalo podle Hospodinova rozkazu prostřednictvím proroka Samuela. Samuelovi jsou připisovány knihy Přísloví a Moudrosti, jejichž vzorová moudrost je vzorem určeným pro následníky trůnu.

Moudrost je staroorientální fenomén definovatelný jako praktické umění žít a sbírat zkušenosti. Moudrý člověk pochopil řád života, žije s ním v souladu a nenásilným poučováním a vedením předává znalosti dál. Moudrost vyjadřuje vztah k věcem, druhým lidem, řemeslu, umění, politice ve společnosti i v rodině. „*Týká se oblasti profánní i náboženské.*“⁴⁰ Mudroslovné knihy Starého zákona tvoří soubor pěti knih, nazývaný sapienciální pentateuch. Kniha Přísloví je tradičním pojetím moudrosti, Job a Kazatel o situaci v krizi. „*Mezi poučné knihy se také připočítávají poetické knihy Žalmů a Píseň písní.*“⁴¹ Tento soubor poučných knih společně pochází z Izraele a tematicky shrnuje vše, co souvisí se životem. Sapienciální pentateuch je psaný literární formou mašal a obsahuje krátké sbírky

³⁸ VĚTROVEC, Pavel. *První studium Starého zákona*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2020. s. 25–26.

³⁹ VĚTROVEC, Pavel. *"Historické" knihy Starého zákona*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2017. s. 23.

⁴⁰ Pozn.: Profánní znamená pojetí vlastního okruhu královského dvora. Oblast náboženská označuje vnímání Božích vlastností jako dar.

⁴¹ Kniha Žalmů a kniha Píseň písní společně s knihou Pláč současně patří do literární poetické formy, která vyjadřuje modlitby, nárek, radost, chválu, díkyvdání, lítost, prosbu a také slavnostní charakter.

starých sentencí. „Potom se dále rozvíjí, stává se podobenstvím nebo alegorií, rozpravou či úvahou.“⁴² Pojem māsāl v překladu z hebrejského jazyka znamená přísloví. „Hebrejský kořen m-š-l má však ještě druhý význam ,vládnout‘.“⁴³ Spisy vyjadřují obecně platné životní pravdy, rozvíjí krátké životní sbírky, hádanky, podobenství a jsou založené na principu překvapení o skryté věci. Zkušenosti vycházejí ze vztahu k Bohu, lidem a ostatnímu stvoření. „Prozíravá správa veřejných záležitostí je právě dílem panovníka a jeho spolupracovníků; proto je škola moudrosti určena právě následníkům trůnu a exponátům příštího administrativního a soudního aparátu království.“⁴⁴ Je nejstarší a nejprostší formou poučné literatury.

2.2.1 Kniha Přísloví

Kniha Přísloví je nejcharakterističtějším příkladem poučné literatury v Izraeli. Literární druh „masal“ – přísloví, vyjadřuje životní pravdy určené k poučení lidu společenství. „Formálně může mít māsāl více podob, prvotně porovnání, ale i podobenství, alegorie nebo lidové rčení či prorocký výrok, také satira či předpověď.“⁴⁵ Smysl je odkrývání moudrých odpovědí v krátkých lidových sbírkách. Původně se tradovala přísloví ústně v lidových vrstvách. Později byla mudrcem, zřejmě s počátkem v době Šalamouna, sepsána na královském dvoře a dále byla rozvíjena. Moudrost vede k dobrému životu, ve kterém je Bůh přítomen a pomáhá. Moudrost je zdrojem dobrého života. Dobré a špatné jednání je vždy zásluhou odpovídající odplaty. Nejstarší část byla sepsána v době královské a byly označené Šalamounovým jménem. Kompozice textu je dělena na sedm různě dlouhých sbírek. Rozpravy v kapitolách 1–9 mají vzor v ponaučeních, která jsou klasickým žánrem egyptské moudrosti a udávají příklad v podobě rad určených synovi. Doba vzniku prologu je pozdější, zřejmě z doby po návratu z vyhnanství, kolem 5. stol. př. n. l. Současně je to doba, kdy dílo dostalo svou definitivní podobu. Tím však roste hodnota moudrosti starozákonního lidu, která byla uchována v podobě pokladu svých předků.

⁴² Jeruzalémská bible: Písmo svaté vydané Jeruzalémskou biblickou školou. Přeložil František X. HALAS, přeložil Dagmar HALASOVÁ. Praha: Krystal OP, 2010. s. 806.

⁴³ BIBLE. Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih) Český ekumenický překlad, s. 641.

⁴⁴ VĚTROVEC, Pavel. První studium Starého zákona, s. 97–98.

⁴⁵ VĚTROVEC, Pavel. První studium Starého zákona, s. 98.

Základem je Boží plán, který člověk může poznat na základě spojení se sebou a s lidem, ostatním světem a Bohem. Jedinou cestou je touha po pravdě a dobru, která je pro člověka nutným pravidlem správného postoje podle kapitoly 4 ve verši 5: „⁵*Ziskej moudrost, ziskej rozumnost. Na výroky mých úst nezapomeň, neodchyluj se od nich.*“⁴⁶ Na mnoha místech a také zvláště v kapitolách 1–9 je moudrost personifikována. Kapitola 8 ve verši 23 představuje moudrost zosobněnou a svou aktivní účast na stvořitelském díle: „²³*Od věků jsem ustanovena, od počátku, od pravěku země.*“⁴⁷ „*Idea zosobněné moudrosti v podobě Slova a Božího Ducha, který existuje od počátku a představuje zdroj dobra, prozrazuje svůj tajemný původ i úlohu, jsou předobrazem nových zjevení Božích atributů.*“⁴⁸

Charakter všech přísloví a průpovědí vychází z pochopení správného života a pravého poznání, které jsou závislé na víře v Boha, jak to popisuje kapitola 16 ve verši 9: „⁹*Člověk uvažuje v srdci o své cestě, ale jeho kroky řídí Hospodin.*“⁴⁹ Rozum a víra nemohou být odděleny a nutným charakterem je touha po poznání Boží prozřetelnosti, sebe samého a světa. V encyklice *Fides et ratio* je v čl. 16 Boží prozřetelnost důležitou podmínkou na cestě hledání, kdy rozum a víra nemohou být odděleny: „*Mohlo by se říci: Člověk dokáže světlem rozumu poznat svou cestu, ale může po ní jít rychle, bez překážek a až do konce, jestliže upřímně zapojí své hledání v horizontu víry.*“⁵⁰ Náboženský život tvořil v počátcích královského dvora základní pravidlo, ze kterého se hledělo na všechny životní zkušenosti. „*Tváří v tvář Bohu si člověk uvědomuje svou omezenost, ale právě tím izraelská moudrost vysoce převyšuje moudrost nejen své doby, nýbrž moudrost všech dob.*“⁵¹

2.2.2 Kniha Moudrosti

„*Kniha byla napsána asi v druhé polovině 1. století před naším letopočtem; je nejmladší ze starozákonních knih.*“⁵² „*Kniha je připisovaná králi Šalamounovi,*

⁴⁶ Př 4,5.

⁴⁷ Př 8,23.

⁴⁸ Pozn.: Nauka o Moudrosti je převzata do Nového zákona a je rozvinuta na Ježíšově osobě. Pro člověka je moudrost účastí na Božské přirozenosti, která vychází z Trojjediného Boha.

⁴⁹ Př 16,9.

⁵⁰ JAN PAVEL II. *Encyklika Fides et ratio, o vztazích mezi vírou a rozumem z 14. září 1998*, čl. 16.

⁵¹ BIBLE. *Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih) Český ekumenický překlad*, s. 641.

⁵² *Jeruzalémská bible: Písmo svaté vydané Jeruzalémskou biblickou školou*, s. 1147.

*jehož jména autor autoritativně užívá a vznikla pravděpodobně roku 30 př. n. l.*⁵³
*„V zájmu autora bylo povzbudit všeobecné hodnoty víry a moudrosti, která plyne z úcty k Hospodinovu Zákonu a obstojí i v porovnání s naukou řeckých filosofů.*⁵⁴
Autor spisu není znám. Pravděpodobně se jednalo o zbožného Žida z diaspory v Antiochii, *„který pomocí helenistického vzdělání a filosofie chtěl zabránit postupujícímu rozkladu víry svých souvěrců v egyptské diaspoře.*⁵⁵ Starozákonní moudrost je představena jako spravedlnost a život a je základem celé lidské společnosti. Moudrost je vnímána jako zosobněný Boží dar, který za pomoci prosby a napomínání zachraňuje svět.

Knihy obsahuje 19 kapitol, které citují řeckou filosofii, ve které hrály významnou roli přírodní vědy. Za užití abstraktních věd se z biblického textu stává text s rysem touhy po poznání, které spojuje všechny lidi. Encyklika *Fides et ratio* v čl. 19 konstatuje zájem autora o rozum člověka schopného dospět k poznání způsobem: *„(...), že člověk se uvažováním o přírodě může povznést až ke stvořiteli: Neboť z velikosti a krásy tvorstva srovnáním lze poznat jejich stvořitele. (Mdr 13,5)*⁵⁶ Tento charakter sapienciální literatury naplňuje teorii, že jedině rozum osvícený vírou dospívá k pravému poznání. Nejdůležitější úlohu hraje víra, která osvobozuje rozum a dospívá k pravdě. Jistou úlohu hraje schopnost chápání, které je společné všem věřícím i nevěřícím, filosofům i teologům. Všichni mají možnost čerpat z pramenů moudrosti a vědění. Už i antická filosofie znala úvahy o bozích, kteří vše vědí a znají, kteří jsou principem stvoření a dobra. Knihy Moudrosti reaguje na hrozící chyby bloudícího lidu. Podoba této reflexe je srovnatelná s přímluvou žalmisty: *„¹⁶Shlédni na mne, smiluj se nade mnou, dej svou sílu svému služebníku, vítězství synu své služebnice!*“ (*Žl 86,16*)⁵⁷ Osoba služebníka může představovat autora teologického spisu, který je v úzké vazbě se služebníci filosofii a prosí o sílu a vzájemné pochopení podle pravdy.

⁵³ Pozn: Knihy vznikla jako 2. kniha Makabejská pravděpodobně v egyptské Alexandrii, tedy na území, kde převládala kultura řeckého helenismu.

⁵⁴ VĚTROVEC, Pavel. *První studium Starého zákona*, s. 118.

⁵⁵ BIBLE. *Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih) Český ekumenický překlad*, s. 975.

⁵⁶ JAN PAVEL II. *Encyklika Fides et ratio, o vztazích mezi vírou a rozumem z 14. září 1998*, čl. 19.

⁵⁷ Žl 86,16.

2.3 Vyznání víry

V rané době křesťanství bylo křesťanské společenství zavázáno Ježíšovým učením, které bylo motivací pro veškeré odpovědné jednání. Učedníci věřili v Boha a hlásali naději, kterou v počátku předávali pouze ústně. V tomto kontextu má hovoření o Ježíši a o Bohu význam teologizovat. Vznik prvotní teologie pevně souvisí s hlásáním a předáváním víry, které má podle pramenů danou strukturu. Šíření křesťanského poselství má dvojí podobu: hlásání evangelia těm, kteří ještě nevěří, nazývané kérygma. Druhou podobou je katecheze pokřtěných, tedy určené již přijatým členům do křesťanského společenství. Samotné vysvětlení víry jako celku nastalo až v dobách, kdy bylo hlásání víry učedníků zaznamenáno písemně. Prvotní křesťanská víra podle svědectví o Ježíši se předávala jako vyznání a v ustálené podobě byla formulovaná víra v podobě evangelijních spisů. „*Řecké slovo evangelium (euangelion) znamená dobrou zprávu či radostnou zvěst.*“⁵⁸ Evangelia jsou historickým základem o Ježíšově životě, jeho působení a o počátcích křesťanství v apoštolské době. Nový zákon je nejdůležitějším historickým pramenem vznikajícího křesťanství, ale je také měřítkem pro utváření křesťanské víry. Jednotlivé spisy interpretují odlišně vzniklé výklady s rozmanitou teologií a představují sbírku spisů křesťanského kánonu. „*Řecké slovo kanón znamená doslovně ‚rákosová tyč‘, v přeneseném smyslu pak ‚měřicí lať, měřítko, pravítko, vodítko‘ a na vyšším stupni přeneseného významu ‚pravidlo, normu‘ (Ga 6,16).*“⁵⁹ Novozákonní kánon tvoří 27 knih, které existují samostatně vedle Starého zákona a spojením obou sbírek Starého a Nového zákona tvoří Písmo svaté. „*Nový zákon je soubor knih, jejichž autoři vydávají svědectví o Ježíši jako Kristu a Božím Synu.*“⁶⁰ Kanonizované texty Nového zákona jsou podle časového určení prvním svědectvím o víře učedníků a jejich učení. Apoštolské učení formulovalo nejstarší podobu formule křesťanské víry. Tato podoba je zaznamenána v 1. listě Korintským: „*³Odevzdal jsem vám především, co jsem sám přijal, že Kristus zemřel za naše hříchy podle Písem ⁴a byl pohřben; byl vzkříšen třetího dne podle Písem; ⁵ukázal se Petrovi, potom Dvanácti^d.*“⁶¹ „*Vyznání Ježíšova vzkříšení se stalo*

⁵⁸ BIBLE. Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih) Český ekumenický překlad, s. 1116.

⁵⁹ BIBLE. Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih) Český ekumenický překlad, s. 92.

⁶⁰ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel. 4. vyd. Praha: Krystal OP, 2010. s. 57.

⁶¹ 1 Kor 15,3-5.

integrující silou.“⁶² Víra podle apoštolského učení měla podobu christologických hymnů nebo krátkého osobního vyznání víry, ze kterých vznikaly modely prvotního kérygmatu. Výběrem nejdůležitějších částí shrnující učení víry obsažené v Písmu svatém, mělo ve společenství věřících pevnou podobu. „*Symbol víry*“ je soubor *základních pravd víry.*“⁶³ Souhrn víry nazývaný se vyznání víry byl stanoven pro všechny věřící a sjednocoval všechny její členy. Symbol víry má svůj vzor především v křestním symbolu, který tvoří prvotní souhlas člověka s vírou a byl ustanovený již v době Ježíšova života. Křest je předchůdcem všech podob vyznání a tvořil základní bod prvních forem katecheze. Vyznání víry získalo mnoho podob s různým autoritativním a historicky důležitým podtextem. „*Říká se jim také ‚Krédo‘, podle jejich prvních slov (lat. Credo = věřím).*“⁶⁴ Významné pro křesťanství a teologii je apoštolské vyznání víry, které je věrným shrnutím víry apoštolů.

2.3.1 Apoštolské vyznání víry

Ve čtvrtém století nastal jeden z nejvýznamnějších obrátů, který zasahoval do života politického, filosofického a do oblasti náboženské. V době vlády Konstantina nastalo v Římské říši mnoho změn, které měly vůči křesťanství velký historický význam. Po obrácení a přijetí křesťanství v roce 312 n. l. se rozhodl podpořit tuto náboženskou víru nejen v politice. Roku 313 n. l. prohlásil rovnoprávnost křesťanství s ostatními náboženstvími na základě milánského ediktu. „*Podpora císaře zajistila v následujících letech pro křesťanství, že bylo osvobozeno od útlaku a postupně získávalo status státního náboženství.*“⁶⁵ Kromě politických idejí Konstantin prosadil obnovu církevní jednoty, ve které se prosazovaly bludné nauky, které narušovaly pravou nauku víry. Pro starověkou církev to znamenalo zásadní změnu v nauce prvních tří staletí. „*Vrcholil tak proces inkulturace evangelijního poselství do myšlenkového světa helénismu.*“⁶⁶ „*Z toho*

⁶² POKORNÝ, Petr a Ulrich HECKEL. *Úvod do Nového zákona: přehled literatury a teologie*. Praha: Vyšehrad, 2013. s. 96.

⁶³ KKC 188.

⁶⁴ KKC 187.

⁶⁵ Pozn.: Křesťanství získalo věrnost státnímu náboženství v roce 380 na základě Theodosiova ediktu, v době politické vlády Konstantina Velikého.

⁶⁶ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 271.

důvodu svolal r. 325 biskupy z celé říše (=oikúmené) na všeobecný koncil do Niceje; byl to první ‚ekumenický‘ koncil a měl za úkol odstranit rozpory.“⁶⁷

Důvodem svolání prvního ekumenického koncilu byl spor, který vznikl na základě bludného učení Ariuse. Teologicky vzdělaný duchovní správce v Alexandrii se roku 318 dostal do sporu s alexandrijským biskupem Alexandrem, protože v kázáních, ale i v dopisech, písních a ve spisech hájil subordinacionismus. V nauce se jednalo o rozlišení osob v Boží Trojici, měla charakter platónského myšlení v podřizování nižšího postavení bytí svému nejvyššímu zdroji, „*tedy podřizování Boha Syna Bohu Otci*.“⁶⁸ Pravý Bůh je podle učení nestvořený, a tedy i nezplozený a Syn nemůže mít podobu Otce. Učení nerozlišuje vztahy Otce a Syna, a tedy ani posláni a vtělení Syna. Myšlení mělo podobu helenistického křesťanství a podřizovalo křesťanskou víru filosofii. Proti tomuto učení vystoupil alexandrijský biskup Alexandr. „*Zřejmě kolem roku 320 Alexandr Aria exkomunikoval*.“⁶⁹ Nastaly demonstrace, do kterých musel zakročit císař Konstantin, jenž pro vyřešení sporu svolal koncil do Niceje. Ten se konal roku 325.

Koncil měl vyřešit rozdělení církve panující na východě. Namísto helenizace kérygmatu se koncilní otcové rozhodli pro pokřesťanštění filosofické terminologie. Koncil se věnoval stanovením směrnice víry, která měla být srozumitelná i pro řecké myšlení a formulovat víru pro život celé církve. Pravá víra byla definovaná v nicejském vyznání víry. Hlavním úkolem bylo potvrdit pravověrnost, která vychází z apoštolské víry a není v Písmu svatém přesně formulovaná.

„Pro koncilní otce existují pouze dva základní způsoby bytí: nestvořené a stvořené.“⁷⁰ Bůh stvořitel je podle první části kréda identický s Bohem Otcem Syna Ježíše. Stvořené bytí je vnímáno ve vazbě s tajemstvím Boha Otce, které souvisí s následným vtělením Slova. Slovo je nestvořené a skrze něho bylo všechno stvořeno. Důležité bylo hlouběji pochopit vztah Otce a Syna. Jednorozený Syn je zrozen z Otcovy podstaty. Slovo je souvěčné s Otcem, je pravým Synem Otce a není adoptovaný. Výraz úsia pro podstatu mohl znamenat první individuum nebo druhou přirozenost a také prostě materii. Důraz byl však hlavně směřován

⁶⁷ FRANZEN, August, FRÖHLICH, Roland, SMÉKAL Bedřich. *Malé dějiny církve*, s. 57.

⁶⁸ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 142.

⁶⁹ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 148.

⁷⁰ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 149.

k vyjádření jediné Boží přirozenosti, která je společná u osoby Otce i Syna. Další výraz kréda podtrhuje skutečnost Boží jednosti, že Syn není podřazen Otci, je ve stejné míře Bohem jako Otec a je vnímán samostatně vedle Otce. Nejvýznamnější je výraz použitý pro soupodstatnost Syna s Otcem, který je označen řeckou terminologií slova homoúsios, „*teologický termín užívaný již ve 3. stol., který označuje, že Otec a Syn jsou si v božské Trojici rovni (či raději jsou jedno) co do podstaty.*“⁷¹ Hlavním cílem nicejského vyznání bylo obhájit Božství Syna a monoteistickou víru s přesně určenou terminologií. Hlavním přínosem bylo rozlišení a zdůraznění jednoty osob Trojice. Přesto, že bylo vyznání víry doplněné anathematismem, nebyla formulace výrazově dostatečně vyjasněná. „*Výrazu ‚homoúsios‘ totiž mohlo být rozuměno jak ve smyslu konkrétní individuální podstaty příslušného subjektu, tedy osoby či hypostaze (aristotelovská první podstata), tak ve smyslu podstaty společné všem představitelům určitého druhu (aristotelovská druhá podstata).*“⁷² Druhým nedostatkem jsou použité výrazy úsia a hypostasis jako synonyma.

První ekumenický koncil po shrnutí pravé víry rozhodl oznámit rozhodnutí okružním listem všem křesťanům. Arius společně s jeho stoupenci byli za popření Božství Syna a pravé víry vyloučeni z křesťanské církve a posláni do vyhnanství. Roku 328 Konstantin změnil své mínění a povolal Ariuse, aby se vrátil z vyhnanství pod podmínkou formálního souhlasu s nicejským vyznáním víry. Potíže s ariánskou naukou se tím staly problémem na další desetiletí. V těchto desetiletích pokračovala neshoda ve výkladu pojmu homoúsios a různých způsobů výkladu vyznání víry.

2.3.2 Nicejsko-konstantinopolské vyznání víry

V době po nicejském koncilu pokračovaly rozbroje mezi obhájci a odpůrci stanovené nauky. Západní část říše byla orientována ve smyslu nicejské ortodoxie. Na východě panovali odpůrci nicejského koncilu. Stále pokračoval boj o nicejské homoúsios s nezměněnou tváří. Ariáni své názory prosazovali až do jejich rozpadu v době svolání koncilu. Spory se konaly také na západě. Křesťansky smýšlející císař Garcían, vládnoucí v letech 375–383, který měl původně proti nicejskou orientaci,

⁷¹ RAHNER, Karl a Herbert VORGRIMLER. *Teologický slovník*. Praha: Zvon, 1996. s. 102.

⁷² POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi: náčrt trinitární teologie*. Třetí vydání. V Praze: Krystal OP, 2017. s. 281.

se rozhodl porazit hnutí s jejich bludnými naukami. Císař Gracián rozhodl povýšit na východním území Theodosiuse na císaře. Ten vládl v letech 379–395 n. l. Tím nastal obrat ve prospěch protiariánských snah, který měl potvrdit nicejskou víru a objasnit spory o Božství Ducha svatého. Již před koncilem bylo jeho hlavní snahou zachovat pravou křesťanskou víru prohlášením, „*kterým se nařizuje přijetí té víry, kterou apoštol Petr předal Římanům a kterou nyní prezentoval papež Damas, zastávce nicejské ortodoxie.*“⁷³ Císař Theodosius svolal koncil s úkolem stanovit nauku, která měla doplnit vzniklé nedostatky, jež zasahovaly ze stávajících sporů do církevně politické situace. Druhý ekumenický koncil se konal roku 381 v Konstantinopoli.

Text kréda je zaměřen na upřesnění nauky, která je základní vírou v monoteismus a v trinitární nauku ve vyznání. Víra se vztahuje na jednoho Boha, který je Stvořitelem. Všechna stvořená díla Trojice jsou navenek společná všem třem osobám. „*Stvoření je tedy dílem celé Trojice, zároveň jsou rozlišeny jednotlivé role každé z osob.*“⁷⁴ První článek kréda se věnuje formulaci víry v Boha Otce, který je první osobou v Trojici a má v dalších částech vyznání přiznanou jednotnou Boží podstatu jako Syn a Duch svatý. Skutečnost víry v Boha stvořitele má společný charakter s dvojím příběhem o stvoření ve starozákonní knize Genesis. Tato podoba se rozvíjí také v Novém zákoně. Prolog v evangeliu podle Jana popisuje podobu stvořitelského aktu skrze Boží stvoření Slovem, obsaženým v Jan 1,1: „*Na počátku bylo Slovo, to Slovo bylo u Boha, to Slovo byl Bůh.*“⁷⁵ „*Uvádí hlavní téma hymnu, jímž je logos, božské Slovo, které je od samého počátku přítomno a je základem všeho jsoucna.*“⁷⁶ V krédu je potvrzené nicejské vyznání víry o souvislosti s Bohem stvořitelem, který je tajemstvím Božího Slova a s tajemstvím vtělení Slova. Zde je osoba Boha Otce postavena do vztahu ke všemu viditelnému i neviditelnému, a také je zdrojem veškerého Božství, které je svým původem společné všem osobám Trojice.

Boží podstatě Syna Božího se věnuje druhý článek kréda. Vypuštěna byla filosofická formulace o věčném plození Syna, která má podobu aristotelské ideje.

⁷³ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi: náčrt trinitární teologie*, s. 305.

⁷⁴ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi: náčrt trinitární teologie*, s. 309.

⁷⁵ Jan 1,1.

⁷⁶ ROSKOVEC, Jan. *Evangelium podle Jana*. Praha: Centrum biblických studií AVČR a UK v Praze ve spolupráci s Českou biblickou společností, 2020. s. 29.

Současně nebyly užité pojmy *usia* a hypostaze z nicejského kréda. V článku bylo potvrzeno Božství Syna vyjádřené v podobě soupodstatnosti Syna s Otcem. Text byl významově nově formulován, aby tím potvrdil vztah mezi Otcem a Synem, „*uchoval tento výraz ve své formulaci nicejského kréda a vyznal ‚jednorozeného Syna Božího, který se zrodil z Otce přede všemi věky: Bůh z Boha, Světlo ze Světla, pravý Bůh z pravého Boha, zrozený, nestvořený, jedné podstaty s Otcem‘*“.⁷⁷

Účast Syna na Božství, které je tajemstvím jednoty osob Trojice, je následně spojené v souvislosti s prvním článkem kréda, že skrze Syna je všechno stvořeno. Christologický titul Boží Syn má svůj původ z Ježíšova vyznání, které se uskutečnilo při události Ježíšova křtu v řece Jordánu, který popisuje Mk 1,11: „*A z nebe se ozval hlas: ‚Ty jsi můj milovaný Syn, tebe jsem si vyvolil.‘*“⁷⁸ Celá radostná zvěst potvrzuje trinitární tajemství, které Ježíš poznal na počátku svého veřejného působení a vyjádřil, že na základě vyvolení a poslušnosti byl prvním, kdo nazýval Boha Otcem. „*Šlo o titul, k němuž patrně zavedl podnět Ježíšův vztah k Otci (aramejské intenzivní oslovení abba – Mk 14,36), do něhož modlitbou Otčenáš mohou vstoupit všichni.*“⁷⁹ Význam Božího Synovství v oslovení Boha Otcem se v Novém zákoně mnohokrát potvrzuje. V Markově evangeliu se oslovení Otce nachází ve spojitosti s vrcholem Božího Synovství v Mk 14, 36: „*Řekl: Abba, Otče, tobě je všechno možné; (...).*“⁸⁰ V evangelijním příběhu se perikopa nachází před nejdůležitějšími událostmi potvrzujícími Ježíšovo Božství.

Krédo ve druhém článku shrnuje hlavní historické události Ježíšova života, a tím potvrzuje vyznání Boží vůle, která se naplňuje ve vzkříšení. Ježíšův titul Boží Syn má také souvislost s Boží Moudrostí, Božím darem, Božím atributem a je personifikací Boží vůle, která je popisovaná v knize Moudrosti.

Třetí článek kréda obsahuje učení, které se v nicejském vyznání nenachází a týká se Ducha svatého a jeho pravého božství. K nicejskému vyznání víry z r. 325 byl připojen dodatek:

⁷⁷ KKC 242.

⁷⁸ Mk 1,11.

⁷⁹ POKORNÝ, Petr. *Evangelium podle Marka*. Praha: Centrum biblických studií AV ČR a UK v Praze ve spolupráci s Českou biblickou společností, 2016. s. 41.

⁸⁰ Mk 14,36.

„A (věřím) v Ducha svatého, Pána a dárce života, který vychází z Otce a s Otcem i Synem je zároveň uctíván a oslavován a mluvil ústy proroků (...).“⁸¹

Ježíš je viditelný obraz neviditelného Boha, ale je to Duch svatý, který ho zjevuje. Motiv víry v podobě titulu i jména bývá často přidělen s teologickým odůvodněním. Ježíš vyzývá k víře ve znamení vyznání Božího jména, které je popsáno v Mt 18,20: „²⁰*Neboť kde jsou dva nebo tři shromážděni ve jménu mém, tam jsem já uprostřed nich.*“⁸² „*Působení Ducha svatého v církvi je Ježíšovo duchovní působení.*“⁸³ Tím je i Duch Boží, který se dal poznat učedníkům v den Letnic. Na tuto pravdu se odvolával učedník Petr a na základě této události vzniklo ze společenství věřících skrze působení Ducha svatého Kristova církev. Duchu svatému právem přísluší christologický titul Pán. Titul byl velmi mnohoznačný, mohl označovat držitele moci, pána otroka, uctívání bohové nebo v politické sféře patřil mezi tituly imperátora, kteří byli uctíváni jako božstva. V Novém zákoně je pojem určený přednostně pro zdůraznění Božího jména a jako důkaz Boží vůle v církvi. V listu Římanům 10,9 je výzva k víře této pravdy a naděje: „⁹*Vyznáš-li svými ústy Ježíše jako Pána a uvěříš-li ve svém srdci, že ho Bůh vzkřísil z mrtvých, budeš spasen.*“⁸⁴ „*Označení Ježíše jako Pána představovalo zřejmě jedno z nejstarších vyznání víry (srov. ...; Řím 10, 9; ...).*“⁸⁵ Společenství těch, kteří věřili v Krista, vyznávali a předávali Pánova slova, se shromažďovali ve jménu Páně. „*Výraz ‚kyriaké‘, které bylo už ve starozákonní terminologii užíváno pro označení Pána, je odvozeným výrazem pro české církve, znamená ‚ta jež patří Pánu‘.*“⁸⁶

Krédo vyjadřuje ve třech člancích víru slovem věřím, která vždy náleží jedné Boží osobě v Trojici. Teologie vzniklá při prvních dvou ekumenických koncilech je velikým dědictvím, které se stalo základním pravidlem a naukou víry na základě pravd křesťanské víry.

⁸¹ FRANZEN, August, FRÖHLICH, Roland, SMÉKAL Bedřich. *Malé dějiny církve*, s. 66.

⁸² Mt 18,20.

⁸³ MRÁZEK, Jiří. *Evangelium podle Matouše*. Praha: Centrum biblických studií AV ČR a UK v Praze ve spolupráci s Českou biblickou společností, 2011. s. 315.

⁸⁴ Ř 10,9.

⁸⁵ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 83.

⁸⁶ KKC 751.

3 Dnešní kontext víry

Pravdy víry se nedokazují, ale hlásají, je jim věřeno a nejsou pouze přijímány. Povinností je rozumem zdůvodnit cesty zkoumání, které směřují k pravým hodnotám. Prokázaná víra musí být přijímána ve svobodě a uplatněná v životě. „*Vůle působí v oblasti víry předně tím, že přivádí víru k plnému uplatnění v životě, a vyznání víry osvědčuje naplňování jejich požadavků.*“⁸⁷ Život ve světle víry proniká všemi oblastmi života a teologické nauky reflektují vše, co umožňuje přístup k víře. Historické skutečnosti Ježíše, Božího Syna, jeho identity a poslání jako rozumovému odůvodnění křesťanské víry, se věnuje fundamentální teologie. Jádrem a cílem fundamentální teologie je dokázat nadpřirozený původ a zásadní přístup, že Ježíš byl poslán od Boha jako nositel pravdy. Důkazem je nadpřirozený Boží zásah prostřednictvím Ježíše a jeho působení (*demonstratio christiana*). Smyslem je ukázat, že společenství věřících bylo ustanoveno Ježíšem pro předávání pravdy a spásy (*demonstratio catholica*). Hlavní zaměření chce zdůvodnit víru a dokázat, že křesťanství bylo založené Bohem. Encyklika *Fides et ratio* v čl. 67 zdůrazňuje úkol této teologické nauky v čl. 67: „*(...), už pro svůj charakter teologické disciplíny, která má za úkol uvádět důvody pro víru (srov. 1 Petr 3,15), se bude muset ujmout úkolu potvrdit a vyložit vztah mezi vírou a filosofickým myšlením.*“⁸⁸ Fundamentální teologie je vědní disciplína, s křesťansko-církevním zapojením a vědomím identity s cílem prokázat, že základ víry a teologické nauky je fundament a princip obdarovaný spásou a životem, a učinit ho hodnověrným v dané době. Vede k vrcholu víry, a tím se stává vrcholem mezi přístupy teologických reflexí. Jako vědecká disciplína musí vždy vést racionální dialog s dobou a dnešní kontext teologické nauky o víře může být příkladem položení základu, na němž spočívá víra, její odůvodnění a reflexe. Principy interpretace objektivní pravdy o fundamentu křesťanské víry a způsoby její reflexe vycházejí z pravdy víry pocházející z doby apoštolské. Teologické nauky ve svém obsahu zahrnují nadpřirozenou eschatologickou skutečnost, jejíž plný význam se uskutečnil a potvrdil v Ježíšově vzkříšení. „*Víra ve zmrtvýchvstání byla hluboce zakotvena i v životě prvotní církve.*“⁸⁹ V Novém zákoně se vzkříšení stalo základním vyznáním křesťanů. Není ústřední pravdou, ale

⁸⁷ LANG, Albert. *Kristus vrchol zjevení*. Velehrad: nakladatelství Velehrad, 1993. s. 13.

⁸⁸ JAN PAVEL II. *Encyklika Fides et ratio, o vztazích mezi vírou a rozumem z 14. září 1998*, čl. 67.

⁸⁹ LANG, Albert. *Kristus vrchol zjevení*, s. 121.

argumentem Božského poslání a jistotou víry a spásy. Je nejdůležitějším svědectvím a základním kerygmatem. Celá radostná zvěst je zaměřená ke svědectví o identitě Božího Syna a na skutečnost, že byl Ježíš v pravdě vzkříšen. Úkolem je demonstrovat, že ve světle víry a filosofického rozumu se víra prokazuje ve formách vyznání jako fundamentální základ, který vychází z radostné zvěsti podle Písma svatého, a tím představuje podstatu víry pro život a spásu.

3.1 Setkání víry a rozumu

Všeobecné poznání mělo v řeckém myšlení vždy zdroje či cíle spojené s boží pravdou. Elitářský ráz filosofie měl vždy povahu dokázat existenci boha i s příslušnými kritérii, přesto vzbuzovalo pochyby o pravém poznání. Člověk podle přirozenosti poznává pravdu a uznává jí. Tím se charakterizuje objektivní mravní schopnost člověka se zaměřením na rozumové poznání, nebo na důvod a podmět vlastního rozumového poznání. Rozum a subjektivní pojetí nauky má důležitou roli v rozlišování a nalezení pravé filosofické i náboženské pravdy. Terminologie slova rozum je odvozena od latinského slova ratio a podle filosofického slovníku znamená: „*Všeobecně se jedná o schopnost myšlení, poznání a usuzování; společně s rozumností je nejvyšším poznáním – případně schopnost myslet v souvislosti se zkušeností (smyslnost).*“⁹⁰ Jednotlivé zkušenosti jsou zobecněny abstraktními pojmy a na základě předpokladů umožňují činit závěry o porozuměném. Víra je ve své podstatě souhlasem pro autoritu někoho. „*Poznání je úkon rozumu, uznání je úkon vůle.*“⁹¹ Uznání předpokládá poznání a směřuje k němu. Uznávání se projevuje věděním, že Bůh je nejvyšší pravdou a dobrem. Víra není v protikladu k rozumu a k vědě. Rozum i víra stojí samostatně a jsou předpokladem existence člověka v lidské společnosti. „*Na druhé straně nelze říci, že by bylo víru možno zredukovat na pouhou racionalitu.*“⁹² Důvodem tohoto tvrzení je jednak uznání mezi lidským rozumem vůči transcendenci a tajemství Boha, který přesahuje meze lidského rozumového poznání a také, že víra je primárně svobodným darem Boha, který nabízí člověku své společenství, vybízí

⁹⁰ ULFIG, Alexander. *Lexikon der philosophischen Begriffe*, s. 452 (překlad vlastní).

⁹¹ KUBALÍK, Josef. *Theologia fundamentalis 1., O božím zjevení*. Praha: Univerzita Karlova, 1991. s. 7.

⁹² POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Křesťanství, racionalita, věda a kultura*. V: *SALVE revue pro teologii a duchovní život*, č. 4, r. 13. Praha: Kristal OP, s.r.o., 2003. s. 35.

k úkonu celého člověka, a tudíž se nejedná o pouhou racionalitu. Teorií o vztahu víry a rozumu, tak jako teologie a filosofie s nárokem pravdy, se věnuje encyklika *Fides et ratio*. „*Tento smysl je v encyklice připsán filosofii a upozorňuje na dialog rozumu s teologií, která odpovídá filosofii dané doby.*“⁹³ Tím chce potvrdit potřebu filosofických nauk pro plnohodnotné studium teologických nauk. V encyklice jsou uvedené významné etapy, kdy se víra setkává s rozumem. Věnuje se hlavním myšlenkovým proudům v době, kdy bylo hlásání křesťanství ve svém počátku. Článek čl. 36 představuje úkol křesťanské teologie, která měla od počátku ukázat souvislost mezi rozumem a náboženstvím: „*Protože svůj pohled zaměřili širěji, na všeobecné principy, nespokojovali se se starobylými mýty, nýbrž chtěli dát své víře v božstvo rozumový základ.*“⁹⁴ „*Náboženství v době apoštolské bylo polyteistické a představy o původu bohů byly vyjádřeny výrazy v poezii.*“⁹⁵ V encyklice je situace doplněna argumentem v čl. 38: „*Setkání křesťanství s filozofií nebylo tedy ani spontánní ani snadné.*“⁹⁶ Vzájemná kritika umožnila prohlubovat chápání víry a jejich důvody. V počátku byla radostná zvěst něčím, co překonává každou filosofii. Křesťanští myslitelé přebírají filosofické myšlení. Touhu po moudrosti naplňovalo křesťanství tím, že pravou filosofii nacházelo pouze v evangeliu. V encyklice je toto setkání upřesněno v čl. 39: „*Toto nové křesťanské myšlení, jež se už šířilo, používalo filozofie, ale zároveň se postupně snažilo se od ní odlišit.*“⁹⁷ Intenzivní snaha v době počátku křesťanské filosofie dokázala rozvinout to, kde byla nauka antické filosofie v počátcích a nerozvinutá, a to v plném světle a správnou rozumovou reflexí. „*Tváří v tvář zdánlivému ne-řádu věcí se filosofický duch pokouší stanovit řád, sestavit řády a ukázat zřetězení příčin.*“⁹⁸ Filosofická moudrost umožnila analyticky zachytit poznání Boha ze stvořených věcí a na základě podobnosti a zaměření stvořených věcí na Boha, „*jakožto jejich účinné a vzorové a příčině.*“⁹⁹

⁹³ BÖTTIGHEIMER, Christoph. *Lehrbuch der Fundamental Theologie. Die Rationalität der Gottes-Offenbarungs-und Kirchenfrage*, 3. Auflage, Freiburg: Verlag Herder, 2016. s. 76–77 (překlad vlastní).

⁹⁴ JAN PAVEL II. *Encyklika Fides et ratio, o vztazích mezi vírou a rozumem z 14. září 1998*, čl. 36.

⁹⁵ Pozn.: Teogonie byla prvním svědectvím lidského hledání bohů, mělo literární podobu poezie a představy souvisely se starobylými mýty.

⁹⁶ JAN PAVEL II. *Encyklika Fides et ratio, o vztazích mezi vírou a rozumem z 14. září 1998*, čl. 38.

⁹⁷ JAN PAVEL II. *Encyklika Fides et ratio, o vztazích mezi vírou a rozumem z 14. září 1998*, čl. 39.

⁹⁸ JEAN, Daniélou SJ. *Bůh filosofů. V: SALVE revue pro teologii a duchovní život*, č. 4, r. 13. Praha: Kristal OP, s.r.o., 2003. s. 62.

⁹⁹ OTT, Ludwig. *Dogmatika 1. díl: De deo uno*. Olomouc: Maticе cyrilometodějská, 1993. s. 9.

3.2 Plnost pravdy v Ježíši Kristu

Křesťanská nauka o člověku vychází ze zásadního postoje, který reflektuje člověka jako součást Božího stvořitelského plánu. Přístupů a definic o osobě je mnoho. Filosofický slovník používá pro přístupy k pochopení existence člověka pojem osoba. „*OSOBA* (lat.: *persona*, *původně maska v divadle*; *řecky: prosopon = tvář*).“¹⁰⁰ Filosofická nauka o člověku se vyvíjela mnohými směry, ale žádná z nich nedokáže plně vystihnout tajemství osoby. Křesťanská nauka se na osobu člověka zaměřuje zcela specifickým způsobem, podle kterého může člověk své bytí poznat jen ve víře v Boha. Poukazuje tím na existenci, která není jen závislá na přirozených vlastnostech osoby. „*Oddělením mezi duchovním a přirozeným je zde v člověku velmi zdůrazněno; člověk se může jen v duchovním dostat ke své existenci.*“¹⁰¹ Vlastní teologická antropologie se musí jevit jako aposteriorní, protože předpokládá výpovědi o člověku, které již byly v poselství víry zaslechnuty. Tento pohled je možné upřesnit filosofickým pojmem aposteriorní, který terminologicky upřesňuje nauku. „*A posteriori* (lat. ‚odpozdějšího‘): *U Kanta znamená a posteriori poznání, které při uvědomění vzniká ze zkušenosti a ze zkušenosti vzniká; poznání a posteriori je empirické, protože jeho zdrojem je zkušenost (oproti: A PRIORI).*“¹⁰² Tímto směrem je výpověď o existenci vždy podmíněna a reaguje na aposteriorně-kategoriální, dějinnou, společenskou a přírodní stránku člověka a jeho životních podmínek. V dialogu je spolupráce empirických věd a zkušenost člověka. Encyklika *Fides et ratio* v čl. 64 upřesňuje teologické nauky jako vědy víry se zaměřením na člověka a jeho vztahu k Božímu slovu: „*A teologie, jako reflexe porozumění tomuto slovu ve světle víry, nemůže - buď pro některé své metodické postupy nebo pro plnění určitých svých úkolů - nenavázat styk s filosofiemi, jež byly v průběhu dějin vypracovány.*“¹⁰³ Teologie musí vycházet z obsahu zjevení, podle Písma svatého a podle průběhu vzniku teologických nauk. Rozum naslouchá zdrojům víry (*auditus fidei*), které předpokládají nějaké svědectví a jejich předávání, z nichž se metodickým zkoumáním uskupila určitá subjektivní reflexe nauky z chápané víry (*fides qua*). V encyklice je tento metodologický postup upřesněn v čl. 65: „*Co se týká přípravy*

¹⁰⁰ RAHNER, Karl a Herbert VORGRIMLER. *Teologický slovník*, s. 225.

¹⁰¹ ULFIG, Alexander. *Lexikon der philosophischen Begriffe*, s. 262 (překlad vlastní).

¹⁰² ULFIG, Alexander. *Lexikon der philosophischen Begriffe*, s. 36 (překlad vlastní).

¹⁰³ JAN PAVEL II. *Encyklika Fides et ratio, o vztazích mezi vírou a rozumem z 14. září 1998*, čl. 64.

na náležitý auditus fidei (slyšení víry), tu poskytuje filosofie teologii svůj vlastní přínos tehdy, když zkoumá strukturu poznání a osobní komunikace, zvláště pak rozmanité formy a funkce řeči.“¹⁰⁴ Kromě filosofického uvažování a terminologie je primárně zapotřebí víra, kterou se přijímá, co rozum poznal (intellectus fidei). Touto cestou se získává poznání z obsahu zjevení, jak bylo vyloženo v Písmu svatém a v naukách teologie. Intellectus fidei (chápání víry) je božskou pravdou a pro člověka se projevuje spásou, která vrcholí v tajemství o osobě Ježíše. V encyklice je tento aspekt chápání víry potvrzen v čl. 66: „*Souhlasem víry se věřící stává účastným tohoto tajemství.*“¹⁰⁵ Bůh musí být předmětem každé reflexe, s hodnotou objektivního rozměru rozumového poznání předmětu víry a teologické nauky (fides quae). Tímto způsobem se také blíže vyjasňuje základní otázka v pravdě o člověku, který je tělesným a duševním stvořením, přičemž vlastní identitu a svobodu ve světě stvořeném Bohem. Jedná se o apriorně-transcendentální předpoklady a podmínky lidské existence před Bohem. Podobně jako pojmem aposteriorní ve filosofické terminologii, má pojem apriorní epistemologický význam. „*A priori (lat. ‚od předešlého‘): od začátku; nezávisle od platné zkušenosti (Na rozdíl od: A POSTERIORI).*“¹⁰⁶ Jedná se o analytické posudky, které se vztahují k tomu, co předchází poznání a co vlastní poznání umožňuje, o potřebách a možnostech poznání; jsou jimi způsoby pohledu (čas a místo), kategorie a pojmy; podmínky umožňující poznání; kvůli tomu nelze zakládat na zkušenosti. Víra totiž osvěcuje vše novým světlem a zjevuje Boží úmysl týkající se celkového povolání člověka, a proto vede mysl k řešení plně lidským. Víra v křesťanské zjevení je cestou, která pomáhá člověku získat, pochopit a plně rozvinout pravou přirozenost člověka. Věřím, abych pochopil (Credo ut intellegam), je způsob správného vnímání člověka, kterým může dospět k podstatě všech věcí. Tento přístup přivádí k všeobecně lidské touze věřit a vyznávat, hledat a nalézat. Tato schopnost s touhou po Bohu, která je vlastním předmětem touhy, doprovází cesta správného rozlišování. Víra je v první řadě postavena na nutném předpokladu, že je implicitní. „*Ten, kdo věří, je otevřen vůči celku Osoby Kristovy a jeho poselství, ale nemusí proto nutně znát všechny pravdy, které toto učení obsahuje.*“¹⁰⁷ Každý člověk

¹⁰⁴ JAN PAVEL II. *Encyklika Fides et ratio, o vztazích mezi vírou a rozumem z 14. září 1998*, čl. 65.

¹⁰⁵ JAN PAVEL II. *Encyklika Fides et ratio, o vztazích mezi vírou a rozumem z 14. září 1998*, čl. 66.

¹⁰⁶ ULFIG, Alexander. *Lexikon der philosophischen Begriffe*, s. 37 (překlad vlastní).

¹⁰⁷ NICOLAS, Jean-Hervé. *Syntéza dogmatické teologie III*. Přeložil Tomáš PARMA, přeložil Markéta ŠTĚPÁNKOVÁ. Praha: Krystal OP, 2019. s. 77.

a každá teologická nauka vychází ze souhlasu s věřenou pravdou a je základním předpokladem víry. Tato pravda musí mít danou formu a vycházet z obsahu víry, která je explicitní, tedy že je danému obsahu věřeno v důvěře a vědomě. Explicitní vyjádření víry je jednotné, neměnné a nutnou podmínkou a předpokladem každé implicitní víry. Explicitně je víra vyjádřena ve vyznání víry jako souhrnu základních pravd křesťanské nauky. Snažím se pochopit, abych věřil (*Intellego ut credam*), je způsob hledání správného přístupu, kterým se potvrzuje, že jedině ve světle charakteru víry může člověk dospět k naplnění pravých a přirozených hodnot člověka. Křesťanská nauka je christocentrická, pokud a nakolik opravdu uznává, že Ježíš Kristus zaujímá centrální postavení ve stvoření. Člověka je možné poznat jen v Božím Synu, ve zjeveném příběhu Ježíše v Písmu svatém. „*Je skutečnost, že tajemství člověka se opravdu vyjasňuje jen v tajemství vtěleného Slova.*“¹⁰⁸ Encyklika *Fides et ratio* tento princip označuje za nejdůležitější podstatu každého teologického poznání, v čl. 34: „*Tato jednota přirozené i zjevené pravdy nachází svou živou a osobní identitu v Kristu, jak to připomíná apoštol: ‚Pravda, která je v Ježíšovi‘ (...).*“¹⁰⁹ „*On je věčné slovo, v němž bylo vše stvořeno a zároveň vtělené Slovo, které celou svou osobou*“¹¹⁰ zjevuje Otce. Veškeré lidské poznání může být nalezeno jen skrze Krista, který je plností pravdy.

3.2.1 Tajemství vtěleného slova

Pro rozumovou reflexi má směrnice víry stanovený význam, jak lze lidským rozumem uchopit tajemství Ježíšovy božské identity. „*Vtělení Slova představuje jakýsi střed, v němž se protínají všechny linie christologické reflexe a na němž závisí veškerá křesťanská teologie.*“¹¹¹ Boží slovo je výrazem, kterým se vyjadřovala Boží vůle obsažená v knihách Mojžíšova zákona, ale je také v sapienciální literatuře pojmem pro Boží moudrost, která se přirozeně projevuje do řádu stvoření od počátku světa. Výchozím textem je novozákonní prolog Janova evangelia. Teologicky se nauka o Božím slově vztahuje na vyjádření pojmu Slova,

¹⁰⁸ *Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě Gaudium et spes*. V: *Dokumenty druhého vatikánského koncilu*. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství, 1995. čl. 22.

¹⁰⁹ JAN PAVEL II. *Encyklika Fides et ratio, o vztazích mezi vírou a rozumem z 14. září 1998*, čl. 34.

¹¹⁰ *Věřoučná konstituce o Božím zjevení Dei verbum*. V: *Dokumenty druhého vatikánského koncilu*. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství, 1995. čl. 4.

¹¹¹ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 204.

který má biblický, filosofický a teologický význam. První hodnotný význam je tímto způsobem vyjádřen v Jan 1,1–2:

„¹Na počátku bylo Slovo, to Slovo bylo u Boha, to Slovo bylo Bůh. ²To bylo na počátku u Boha.“¹¹²

Pojem Slovo má biblický význam a upomíná na výpověď o stvoření světa v knize Genesis. *„Bůh je transcendentní, ustanovuje stvoření ve všech jeho detailech, pronáší příkazy k bytí a vše nastává podle jeho slova.“¹¹³* Role slova má u Jana význam ve vztahu ke stavu před stvořením. Současně se projevuje slovo jako základní Boží vůle projevená v momentě stvoření. *„Pro řecký pojem logos je charakteristické, že v sobě spojuje dva základní významy: slovo myšlené, tj. slovo jako jednotka a nástroj racionálního uchopení světa, a slovo vyřčené, tj. slovo jako vyjádření myšlenky, rozumu, prostředek komunikace.“¹¹⁴* Logem je tedy myšlení, smysluplná řeč, která měla ve stoické filosofii povahu existence a poznání, vycházející z myšlení, že se celé stvoření řídí podle vnitřního řádu a odpovídá rovněž schopnosti myslet. Teorie vychází z myšlenky o povaze stvořeného bytí podle jsoucna, které je imanentní. V teologické reflexi je stvořitelem a principem bytí Bůh, Božím Slovem podle své vůle svět stvořil a je jeho plánem či řádem. Podle původní platónské filosofie, v představě idejí jako dokonalá a původní realita, se vlivem starozákonního mudrosloví Slovo stává Bohem a nikoliv pouhým božským principem. Ve stvořitelském aktu v 1. kapitole knihy Genesis je také významné stvoření člověka, který je stvořen pro život ve společenství s Bohem a k životu podle Božího řádu. *„Myšlenka zbožštění dosahuje svého vrcholného uskutečnění ve vtělení Ježíše Krista.“¹¹⁵* O vtěleném Logu navazuje text prologu Janova evangelia ve verši 14:

„¹⁴A Slovo se stalo tělem a přebývalo mezi námi. Spatřili jsme jeho slávu, slávu, jakou má od Otce jednorozený Syn, plný milosti a pravdy.“¹¹⁶

Skutečnost vtělení Loga je vstupem do viditelné, hmatatelné a historické skutečnosti. Tato skutečnost je teologickým tajemstvím. Poselství o Ježíši je

¹¹² Jan 1,1-2.

¹¹³ VĚTROVEC, Pavel. *Hospodinův Zákon v pěti knihách Mojžíšových*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2016. s. 48.

¹¹⁴ ROSKOVEC, Jan. *Evangelium podle Jana*, s. 32.

¹¹⁵ DOKUMENT MTK VYBRANÉ OTÁZKY Z CHRISTOLOGIE (1979). V: *Dokumenty Mezinárodní teologické komise 1969–2017 a některé další texty Papežské biblické komise a Kongregace pro nauku víry*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2017. čl. 437.

¹¹⁶ Jan 1,14.

poselstvím o Bohu Otci, o kterém Ježíš zvěstoval radostnou zprávu. „*Christologická dimenze, tj. tajemství Syna jako zvěstovatele Otce, tedy ‚christologie‘, je přítomna v celé Ježíšově řeči a konání.*“¹¹⁷ Už od apoštolské doby křesťanská víra trvala na opravdovém vtělení Božího Syna, který přišel v těle. Na koncilu v Konstantinopoli se stalo součástí obsahu vyznání víry, že Syn Boží pro spásu lidu sestoupil z nebe a stal se člověkem. Jedinečná a zcela zvláštní událost vtělení Božího Syna znamená, že se opravdu stal pravým člověkem a zůstal přitom opravdovým Bohem. Ježíš Kristus je pravý Bůh a pravý člověk. „*Slovo se stalo tělem, abychom měli ‚účast na božské přirozenosti‘ (2Petr 1,4): ‚Vždyť to je důvod, proč se Slovo stalo člověkem a Boží Syn synem člověka: aby se člověk stal Božím Synem tím, že vstoupí do společenství se Slovem a dostane tak božské synovství.*“¹¹⁸ Účast na božství je člověku zvěstované jako naplněná tužba v radostné zvěsti a je skutečnou pravdou a naplněním moudrosti. Tajemství vtělení Božího Syna je skutečnost, kdy Boží Syn na sebe vzal lidskou přirozenost, aby v ní uskutečnil spásu lidu a celého světa. „*Křtus jakožto pravý Bůh a pravý člověk má lidský rozum a lidskou vůli, a ty jsou v dokonalé harmonii podřízeny jeho božskému rozumu a jeho božské vůli, jež má společné s Otcem a Duchem svatým.*“¹¹⁹ V kředu je Duch svatý nazván ‚Pánem a dárce život‘. Jeho působením se Slovo mohlo stát tělem a jeho prostřednictvím byla Boží vůle poznána a zaznamenána v Písmu svatém. „*Evangelium svatého Jana vnímá ve světle Ducha celý Ježíšův život jako prozářený slávou Vzkříšeného.*“¹²⁰ V celém Novém zákoně i v teologické nauce rané církve se veškerá moudrost a pravda naplňují ve vzkříšení Ježíše, který je pravé věčné slovo.

3.2.2 Vzkříšení

Podle starozákonního pohledu je smrt vnímána jako trest. Byla přirovnávána se soudem v souvislosti s nepravostí. „*První kapitoly knihy Genesis líčí příběh pádu, ale současně ohlašují nový úsvit, budoucí naplnění Přešlību.*“¹²¹ Smrt v důsledku

¹¹⁷ BENEDIKT XVI. *Ježíš Nazaretský*. Brno: Barrister & Principal, 2011. s. 19.

¹¹⁸ KKC 460.

¹¹⁹ KKC 482.

¹²⁰ *Dokument MTK O NĚKTERÝCH AKTUÁLNÍCH OTÁZKÁCH ESCHATOLOGIE (1992)*. V: *Dokumenty Mezinárodní teologické komise 1969–2017 a některé další texty Papežské biblické komise a kongregace pro nauku víry*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2017. čl. 714.

¹²¹ JOURNET, Charles. *Promluvy o posledních věcech*. Praha: Krystal OP, 2020. s. 78.

hříchu přerušila společenství s Bohem. Bůh si při stvoření světa přál dobro. „*Poté přišel pád, pohroma, nato příslib spásy a příchod Mesiáše, který katastrofu zahladí a napraví, a tak svět přivede k rozkvětu na věčnosti.*“¹²² Osoba Mesiáše bude podle apokalyptických představ, podle proroka Daniela a Ezechiela král a Syn člověka, „*jenž má však nebeský původ.*“¹²³

Podle biblické terminologie má pojem vzkříšení přesnou definici. „*Vzkříšení je eschatologický akt, jímž Bůh jako soudce křísí mrtvé, aby jim odplatil za jejich činy.*“¹²⁴ „*Tím tvoří středobod obsažený v evangeliích, (...), celé Ježíšovo poselství je eschatologické; svou průbojnost získalo tím, že Ježíš svou absolutní mocí zvěstoval blízký konec světa a příchod království Božího.*“¹²⁵ Ježíšovo veřejné působení se vztahovalo k pravdě, že je opravdu Synem Božím. Ježíš nehovoří v první řadě o něčem, co je v nebi, ale o tom, co činí a bude činit Bůh zde na zemi. Celé Ježíšovo zvěstování se potvrzuje konečným vrcholem veškeré pravdy. „*Pouze Boží Syn totiž může uskutečnit opravdové vykoupení z hříchů světa, z věčné smrti a z otroctví zákona, a to podle Otcovy vůle a za spolupůsobení Ducha svatého.*“¹²⁶ Lidu, který Boha poznal a uvěřil, předal spolu s poselstvím o království Božím novou naději. Tato naděje vychází z nutnosti žít podle radostné zvěsti. „*Marek to vyjádřil velmi zřetelně v souhrnu Ježíšova poselství, které klade na začátek Ježíšovy cesty a díla: Naplnil se čas a přiblížilo se království Boží.*“¹²⁷ „*Čiňte pokání a věřte evangeliu.*“ (Mk 1,15)¹²⁸ Naději je nutné směřovat k jejímu christologickému jádru, jelikož vychází ze souhlasu a věrnosti. Důležitá je úcta k Božímu jménu, v životě s Bohem, který přebývá v aktuálním přítomném okamžiku a v čase budoucím. „*Teologie proto vyjadřuje předmět křesťanské naděje stručnou formulí, která má hluboký význam: celý Kristus.*“¹²⁹ Na této skutečnosti je eschatologicky založena jednotná víra celého společenství věřících, které slaví vítězství pravdy. Víra v Krista umožňuje uskutečňovat všechny lidské ideály, podle stvořitelských a

¹²² JOURNET, Charles. *Promluvy o posledních věcech*, s. 13.

¹²³ ŠPIDLÍK, Tomáš. *Věřím v život věčný: eschatologie*, s. 20.

¹²⁴ *Věřím ve vzkříšení těla a život věčný: VI. celostátní kongres katechetů, 25.-27. října 2007, Kroměříž.* Praha: Pro katechetickou sekci České biskupské konference vydalo nakl. Tomáš Halama, 2007. s. 45.

¹²⁵ BENEDIKT XVI. *Eschatologie: smrt a věčný život.* Třetí, přehlednuté vydání. Přeložil Helena KOZLOVÁ, přeložil Pavel VÁŇA. Brno: Barrister & Principal, 2017. s. 9.

¹²⁶ *MTK O NĚKTERÝCH AKTUÁLNÍCH OTÁZKÁCH ESCHATOLOGIE (1992)*, čl. 667.

¹²⁷ BENEDIKT XVI. *Eschatologie: smrt a věčný život*, s. 25.

¹²⁸ Mk 1,15.

¹²⁹ ŠPIDLÍK, Tomáš. *Prameny světla: (příručka křesťanské dokonalosti).* Vyd. 5. (v nakl. Refugium). Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2012. s. 51.

vykupitelských plánů Božích. Ježíšovo vzkříšení nebylo vzkříšením, které uskutečňoval při svém hlásání a konání zázraků v pozemském životě. Oznamoval blížící se Boží království a uzdravoval ve znamení eschatologické plnosti vzkříšení. Z eschatologického hlediska se v pozemském jednání realizuje skutečnost, „že Ježíš identifikuje věc Božího království s vlastní osobou.“¹³⁰ Jedná se o projevy Boží moci, které byly zjevené v osobě Božího Syna. „Vzkříšení ukřižovaného prokázalo, že je opravdu ‚ten, který je‘ (‚Já jsem ‚), Boží Syn a sám Bůh.“¹³¹ Důležitá vlastnost je popsána v 1 Kor 15,20: „Avšak Kristus byl vzkříšen jako první z těch, kdo zesnuli.“¹³² „Uvedený způsob vypovídání implikuje, že Kristovo zmrtyvýchvstání není něčím do sebe uzavřeným, nýbrž že se jednoho dne bude vztahovat také na ty, kdo jsou v Kristu.“¹³³ Je důvodem naděje života podle vzkříšení a věčného života. „Všechny novozákonní spisy na základě Ježíšova vzkříšení, které bez výjimky předpokládají, učí o posmrtném životě jako o plné účasti na Ježíšově vzkříšení.“¹³⁴ Člověk a svět jsou na základě Písma svatého uznávány za Boží stvoření. Bůh je eschatologií stvoření a skrze vtělené Slovo umožnil poznat jedinečnost spásy a konečnou pravdu o cíli člověka a světa. Nauka o vzkříšení podle Nového zákona je důvodem života podle spásy, která se realizuje v naději všech křesťanů. Ježíšovi učedníci předávali víru v Boha Otce, která vymezuje naději v očekávání přítomných, budoucích a posledních věcí člověka. Tato eschatologická skutečnost je v souvislosti se všemi Ježíšovými výroky ústředním bodem nauky o životě a existenci světa, která není věčná, že trvá jen krátký čas. Lid žije v uskutečňování všech lidských ideálů, stvořitelských a vykupitelských plánů Božích. Křesťanská naděje se opírá o přísliby, kterým je možné důvěřovat. Je určena k záchraně slabým, nemocným, nestálým a těm, kteří Boha nepoznali. Všechn lid a celé stvoření je směřováno k pravdě a dobru. Vstup do království Božího je podmíněn plněním vůle Boží, který má morální předpoklady a je výzvou k obrácení. Přítomnost království Božího je uprostřed věřícího lidu, jak zmiňuje evangelium v Mk 1,15. „Ježíš hovoří v přítomném čase – království Boží není viditelné a je právě uprostřed těch, které oslovuje.“¹³⁵ Je mezi nimi a v samotné jejich osobě. „Vždyť po Letnicích je příchod

¹³⁰ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 106.

¹³¹ KKC 653

¹³² 1 Kor 15,20.

¹³³ MTK O NĚKTERÝCH AKTUÁLNÍCH OTÁZKÁCH ESCHATOLOGIE (1992), čl. 462.

¹³⁴ *Věřím ve vzkříšení těla a život věčný: VI. celostátní kongres katechetů*, s. 67.

¹³⁵ BENEDIKT XVI. *Eschatologie: smrt a věčný život*, s. 29.

Božího království dílem Pánova Ducha, který ,dále koná ve světě jeho dílo, všechno naplňuje a posvěcuje.“¹³⁶ Duch svatý je tajemstvím a působí transcendentní skutečností ve světě. O Letnicích začalo působení učedníků s úkolem hlásat naději spásy. U každého člověka se projevuje spása podle způsobu života, pro který se rozhodl. *„Pojem spásy je tedy ve velmi úzké závislosti na zlu, od něhož osvobozuje.*“¹³⁷ Spása je tedy proces osvobození od zla a nemoci. *„Spása je velký Boží dar a neznamena jen osvobození ode všeho, co člověka trápí a utlačuje, nýbrž přináší především osvobození od hříchu a od zlého ducha.*“¹³⁸ *„Ten, kdo si svobodně zvolí odmítnutí, nemá podíl v Kristově království“ (Ef 5,5).*“¹³⁹ Tím je podmíněná spása jednotlivce. Hlásání spásy je výzvou jak individuální, tak univerzální. Ježíšovo dílo spočívalo v založení Božího království ve světě, které spočívá v předávání spásy. Tím je základ života s Bohem všem lidem, že naplní pravou podstatu života. Víra a radostná zvěst je určena všem lidem a do celého světa. *„V modlitbě Páně jde hlavně o konečný příchod Božího království s Kristovým návratem.*“¹⁴⁰ Víra a naděje vychází ze základních předpokladů života s Bohem, je přítomná ve společenství uznávající křesťanskou pravdu a je vzorem pro jednotlivé lidi, tak i pro celou společnost.

Neuchopitelný Bůh se prostřednictvím Ježíše dal poznat jako tajemství v pozemském životě, aby člověk poznal a získal pravé hodnoty života. Pravda víry vychází z absolutní pravdy a z nadpřirozeného řádu spásy. Víra v řádu spásy přesahuje lidský rozum, a tím se z obsahu víry stává tajemství. *„Slovo ‚mysterium‘ značí skryté.*“¹⁴¹ Teologické nauky obsahují některá tajemství a v náboženském smyslu se jedná o tajemné skutečnosti. V životě věřících je tajemství vyjádřeno ve víře, tajemství víry je přítomné v modlitbách, liturgii a největším tajemstvím víry je eucharistie. *„Teologické studium tajemství víry musí na začátku obsahovat zkoumání toho, co je nám o tomto tajemství zjeveno.*“¹⁴² Teologické úvahy dosahují stále hlubšího porozumění dané pravdy. Jedná se o studium a poznání pravé Boží vůle. Setkání s Kristem v eucharistii je nejen teoretickou zkušeností, ale i

¹³⁶ KKC 2818.

¹³⁷ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 322.

¹³⁸ PAVEL 6. *Evangelii nuntiandi: apoštolská exhortace Pavla 6.: hlásání evangelia z 8. prosince 1975*. Praha: Zvon, 1990. čl. 9.

¹³⁹ MTK O NĚKTERÝCH AKTUÁLNÍCH OTÁZKÁCH ESCHATOLOGIE (1992), čl. 562.

¹⁴⁰ KKC 2818.

¹⁴¹ LANG, Albert. *Kristus vrchol zjevení*, s. 57.

¹⁴² NICOLAS, Jean-Hervé. *Syntéza dogmatické teologie III*, s. 219.

praktickou, kterou je možné vnímat jako střed a zdroj veškerého teologického poznání. „*Evangelia dosvědčují, že Ježíš mnohokrát a na mnoha místech učil, uzdravoval, modlil se, stoloval s hříšníky, ale jen jednou slavil s učedníky Poslední večeři.*“¹⁴³ Prostřednictvím víry a naděje může člověk tajemné pravdy při setkání s Pánem pochopit a při bohoslužbě a v každé rozumové reflexi svěřit svou rozumnost Boží moudrosti.

¹⁴³ OPATRŇY, Aleš. *Pastorace svátostí*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2015. s. 69.

Závěr

Cílem bakalářské práce bylo představit základní přístupy pro reflexi víry, předmětné definice a přístup ke vzájemnému vztahu mezi filosofií helenismu, mudroslovné literatury a nauky o víře, jak je interpretují teologické nauky. Cíl této práce splňuje zvolený přístup podle encykliky *Fides et ratio*, který je příkladem, jak čerpat z hodnot raného křesťanství a představit je v rámci obsahu teologických nauk. Úkolem bylo představit, že vzájemný vztah mezi filosofickým hledáním pravdy a mezi vírou poskytuje poznání, které odkazuje na dobu vzniku křesťanské nauky. Z dnešního pohledu souvisely otázky o Bohu s hledáním pravdy o člověku a o smyslu života, přičemž je zdroj poznání shledán v hlubokém vztahu mezi vírou v Boha a mezi rozumem člověka. Obsah práce představuje řecko-římskou kulturu jako hlavní kulturní veličinu, která společně s vlivem mudroslovné literatury spolupůsobily při vzniku prvotní víry, a tudíž jsou důležitou součástí dnešního přístupu teologických nauk. V rané době křesťanské byl vrcholem teologických reflexí vznik vyznání víry, které formulovalo křesťanskou víru filosoficko-teologickým způsobem a podle nejdůležitějších pravd obsažených v Písmu svatém. Teologické nauky přistupují k pravdě, která je dostupná pouze při hledání Boha ve víře, měla by vždy nacházet nejdůležitější podstatu v radostné zvěsti a skrze poznání pravdy o Božím Synu. Vtělení Božího slova je pro poznání pravdy důležitou součástí každé teologické metody. Ježíš je středem víry, vrcholem teologie a zdrojem víry člověka. Plnost pravdy byla zjevena v radostné zvěsti a teologie tuto skutečnost reflektuje podle prvokřesťanské pravdy o Ježíšově vzkříšení. V této práci je pro dnešní kontext víry vzorem nauka fundamentální teologie. Úkolem nauky je prezentovat pravdy víry podle původního vzoru z doby apoštolské. Nauka vychází z prvotní teologie, která vede k vrcholům víry, a tím se stává vrcholem mezi teologickými přístupy. Představuje vhodný způsob, jak filosoficko-teologickým způsobem dokázat důvody víry, které nacházejí odpověď ve víře v tajemství Trojjediného Boha. Kontext filosofie helenismu s hodnotami relativní pravdy umožňuje v souvislosti s vírou porozumět vzájemnému vztahu mezi filosofií a teologií a společně potvrzují pravdu o vztahu Boha se společenstvím věřících. V této práci bylo cílem prokázat, že metodický princip teologických nauk využívá filosofický rozum, aby byly hodnověrně zachované původní hodnoty víry a interpretované odpovídajícím způsobem.

Seznam použité literatury:

Prameny:

BENEDIKT XVI. *Eschatologie: smrt a věčný život*. Třetí, přehlednuté vydání. Přeložil Helena KOZLOVÁ, přeložil Pavel VÁŇA. Brno: Barrister & Principal, 2017.

BIBLE. Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih) Český ekumenický překlad. Praha: Česká biblická společnost, 2007.

FRANZEN, August, FRÖHLICH, Roland, SMÉKAL Bedřich. *Malé dějiny církve*. 3., dopl. a rozš. vyd. Přeložil Marta RYNEŠOVÁ. V Kostelním Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006.

JAN PAVEL II. *Encyklika Fides et ratio, o vztazích mezi vírou a rozumem z 14. září 1998*. Praha: České katolické nakladatelství Zvon, 1999.

Katechismus katolické církve. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001.

LANG, Albert. *Kristus vrchol zjevení*. Velehrad: nakladatelství Velehrad, 1993.

ÖHLER, Markus. *Geschichte des frühen Christentums*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2018.

POKORNÝ, Petr a Ulrich HECKEL. *Úvod do Nového zákona: přehled literatury a teologie*. Praha: Vyšehrad, 2013.

POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Hermeneutika mystéria: struktury myšlení v dogmatické teologii*. 2. vyd. Praha: Krystal OP, 2010. Teologie (Karmelitánské nakladatelství: Krystal OP).

POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi: náčrt trinitární teologie*. Třetí vydání. V Praze: Krystal OP, 2017.

POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. 4. vyd. Praha: Krystal OP, 2010.

RYŠKOVÁ, Mireia. *Doba Ježíše Nazaretského: historicko-teologický úvod do Nového zákona*. Praha: Karolinum, 2008.

SCHNELLE, Udo. *Die ersten 100 Jahre des Christentums*. 2. Auflage. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2015.

STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Vyd 8., V KNA 2. Přeložil Miroslav PETŘÍČEK, přeložil Petr REZEK, přeložil Karel ŠPRUNK. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007. s. 18–23; 109–178.

VĚTROVEC, Pavel. *"Historické" knihy Starého zákona*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2017.

VĚTROVEC, Pavel. *Hospodinův Zákon v pěti knihách Mojžíšových*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2016.

VĚTROVEC, Pavel. *První studium Starého zákona*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2020.

WALDENFELS, Hans. *Kontextová fundamentální teologie*. Praha: Vyšehrad, 2000. s. 367–399.

Sekundární literatura:

BENEDIKT XVI. *Ježíš Nazaretský I*. Brno: Barrister & Principal, 2011.

BÖTTIGHEIMER, Christoph. *Lehrbuch der Fundamental Theologie. Die Rationalität der Gottes-Offenbarungs-und Kirchenfrage*, 3. Auflage, Freiburg: Verlag Herder, 2016. s. 63–79.

DOKUMENT MTK O NĚKTERÝCH AKTUÁLNÍCH OTÁZKÁCH ESCHATOLOGIE (1992). V: *Dokumenty Mezinárodní teologické komise 1969–2017 a některé další texty Papežské biblické komise a Kongregace pro nauku víry*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2017. s. 420–461.

DOKUMENT MTK VYBRANÉ OTÁZKY Z CHRISTOLOGIE (1979). V: *Dokumenty Mezinárodní teologické komise 1969–2017 a některé další texty Papežské biblické komise a Kongregace pro nauku víry*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2017. s. 149–179.

JEAN, Daniélou SJ. *Bůh filosofů*. V: *SALVE revue pro teologii a duchovní život*, č. 4, r. 13. Praha: Krystal OP, s.r.o., 2003. s. 59–80.

Jeruzalémská bible: Písmo svaté vydané Jeruzalémskou biblickou školou. Přeložil František X. HALAS, přeložil Dagmar HALASOVÁ. Praha: Krystal OP, 2010.

JOURNET, Charles. *Promluvy o posledních věcech*. Praha: Krystal OP, 2020.

KASPER, Walter. *Lexikon für Theologie und Kirche*, č. 4. Freiburg: Verlag Herder, 2006.

KUBALÍK, Josef. *Theologia fundamentalis 1., O božím zjevení*. Praha: Univerzita Karlova, 1991.

MRÁZEK, Jiří. *Evangelium podle Matouše*. Praha: Centrum biblických studií AV ČR a UK v Praze ve spolupráci s Českou biblickou společností, 2011.

NICOLAS, Jean-Hervé. *Syntéza dogmatické teologie III*. Přeložil Tomáš PARMA, přeložil Markéta ŠTĚPÁNKOVÁ. Praha: Krystal OP, 2019.

OPATRŇÝ, Aleš. *Pastorace svátostí*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2015.

OTT, Ludwig. *Dogmatika 1. díl: De deo uno*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1993.

Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě Gaudium et spes. V: *Dokumenty druhého vatikánského koncilu*. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství, 1995.

PAVEL 6. *Evangelii nuntiandi: apoštolská exhortace Pavla 6.: hlásání evangelia z 8. prosince 1975*. Praha: Zvon, 1990.

POKORNÝ, Petr. *Evangelium podle Marka*. Praha: Centrum biblických studií AV ČR a UK v Praze ve spolupráci s Českou biblickou společností, 2016.

POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Křesťanství, racionalita, věda a kultura*. V: *SALVE revue pro teologii a duchovní život*, č. 4, r. 13. Praha: Kristal OP, s.r.o., 2003. s. 34–44.

RAHNER, Karl a Herbert VORGRIMLER. *Teologický slovník*. Praha: Zvon, 1996.

ROSKOVEC, Jan. *Evangelium podle Jana*. Praha: Centrum biblických studií AV ČR a UK v Praze ve spolupráci s Českou biblickou společností, 2020.

ŠPIDLÍK, Tomáš. *Prameny světla: (příručka křesťanské dokonalosti)*. Vyd. 5. (v nakl. Refugium). Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2012.

ŠPIDLÍK, Tomáš. *Věřím v život věčný: eschatologie*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2007.

TORRELL, Jean–Piere. *Fenomén „katolické teologie“*. Praha: nakladatelství Krystal OP, 2013.

ULFIG, Alexander. *Lexikon der philosophischen Begriffe*. Köln: Komet Verlag, 2003. *Věřoučná konstituce o Božím zjevení Dei verbum*. V: *Dokumenty druhého vatikánského koncilu*. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství, 1995.

Věřím ve vzkříšení těla a život věčný: VI. celostátní kongres katechetů, 25.-27. října 2007, Kroměříž. Praha: Pro katechetickou sekci České biskupské konference vydalo nakl. Tomáš Halama, 2007, s. 45–68.

